

„PRIVAČIOS“ PASVALIO MUITINĖS ĮKŪRIMAS IR FUNKCIONAVIMAS XVI A. PIRMOJE PUSĖJE

LAIMONTAS KARALIUS

Įvadas. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės privatūs muitai – tai ne valdovo paskirtų pareigūnų renkami muitai. Grynai darbinis apibrėžimas. Būtina pabrėžti, kad visų muitų teisė LDK buvo valdovo muitų regalijos (aukščiausios valdovo teisės) dalis. Ši teisė XVI a. pirmoje pusėje funkcionavo pilnai ir įprastai be valdovo žinios bei valios „privačių“ (ne valdovo) muitinių steigimas nevyko¹. Tai buvo rimtas dalykas. Neatsitiktinai straipsnis apie šią valdovo prerogatyvą Pirmajame Lietuvos Statute (1529) patalpintas pirmame skyriuje, apibrėžiančiame didžiojo kunigaikščio juridinę tapatybę, „valdovišką asmenį“, „apie su valdovu susijusius dalykus“ (*О парсуне господарской; De hijs, que principi proprius accedere videntur*)². Pirmojo Lietuvos Statuto pirmo skyriaus 21 straipsnis skelbė, kad visoje LDK draudžiama rinkti naujus muitus – tokius muitus, kurie nėra paremti senove (papročiu) ir valdovo pirmtakų bei jo paties raštais; šio draudimo nepaisymas baudžiamas dvaro, kuriame buvo rinkti nauji muitai, konfiskavimu³.

Privatūs muitai yra nevienareikšmis reiškiny. Viena vertus, jie buvo trukdis prekybai, prekių judėjimui valstybės teritorijoje⁴. Kita vertus, XVI a. pirmoje pusėje gerai matyti jų teisinio reglamentavimo ir naujų privačių

¹ Privačių muitinių Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje raidos XVI a. apibendrinimą ir istoriografiją žr. Laimontas Karalius, „Privatūs muitai XVI a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje: dar viena bajorų ekonominio aktyvumo sritis?“, in: *Tarp istorijos ir būtovės: Studijos prof. Edvardo Gudavičiaus 70-mečiui*, sudarė Alfredas Bumblauskas ir Rimvydas Petrauskas, Vilnius: Aidai, 1999, p. 265–270.

² Станиславас Лазутка, Ирена Валиконите, Эдуардас Гудавичюс, *Первый Литовский Статут (1529 г.)*, Вильнюс: Издательство Марги Раштай, 2004, p. 138–149, 325–334.

³ *Ibid.*, p. 146–147.

⁴ Laimontas Karalius, „Kam reikalingos valdovų privilegijos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje? Lucko miestiečių 1469 m. Kazimiero Jogailaičio privilegijos dėl naujų muitų draudimo Voluinėje teisinis, politinis ir ekonominis kontekstas 1469–1547 m.“, in: *Istorijos šaltinių tyrimai*, sudarė Artūras Dubonis, Vilnius, 2012, t. 4, p. 63–65.

muitinių steigimo politikos posūkis į komunikacijos gerinimą valstybėje, finansuojant įvairių komunikacinių įrenginių statybą ir jų išlaikymą keliuose⁵. Iš esmės abi paminėtos temos visiškai išsemia aptariamo istorijos reiškinių vaidmens tyrimą historiografijoje. Tačiau išlikę unikalūs istorijos šaltinių duomenys apie privačią Pasvalio muitinę, tiksliau, Pasvalio Šv. Jono Krikštytojo parapijinės bažnyčios klebono rinktą muitą miestelyje (1531–1551), atskleidžia dar vieną galimą privačių muitų reiškinių aspektą. Išlikusios Pasvalio klebono pajamų 1550–1551 m. metinės apyskaitos liudija apie muitinėje surenkamą finansiškai reikšmingą sumą, vertinant visumos atžvilgiu. Ne veltui Pasvalio klebonijos 1551 m. pajamas Konstantinas Jablonskis panaudojo „feodalinių pajamų didėjimui iš miestų ir miestelių prekybos“ LDK XVI a. antroje pusėje iliustruoti⁶. Pabrėžtina, kad teisiškai Pasvalio muitinės pajamos nebuvo susietos su jokia komunikacinio įrenginio statyba ar išlaikymu, buvo paremtos senove (papročiu), o vėliau valdovo privilegija.

Duomenų unikalumas kelia tam tikras tirtinas problemas. Muitų rinkimo teisėmis ar, geriau sakyti, privilegijomis aptariamu laiku nesišvaistyta (išskyrus LDK Voluinės regioną)⁷, kas savaime sumažina galimybes tokiai informacijai atsirasti, juo labiau išlikti iki šių dienų. Kita vertus, reikėjo ir tam tikrų palankių sąlygų, prekybinės konjunktūros, geros geografinės pozicijos prekybos kelių kontrolei, gero administravimo, kad muitinės pajamos duotų juntamos naudos. Tiesą sakant, istoriko patirtis kužda, kad duomenų skurdumas gali būti vertinamas kaip privačių muitinių duodamos finansinės vertės menkumo liudininkas.

Kita problema yra muitinės atsiradimas Pasvalyje. Pirma žinia apie muitinę išliko iš 1531 m. Pirmąkart valdovui 1549 m. privilegija tvirtinant šios muitinės teisę, ji buvo grindžiama tik papročiu (rinkimo senumu). Privilegijoje kažin kodėl neatsispindėjo nei muitų regalijos „šeimininko“, valdovo, malonė (jis nesuteikė, tik patvirtino paprotį), nei ryški rašytinės teisės

⁵ Laimontas Karalius, „Privatūs muitai XVI a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje“, p. 265–270; Laimontas Karalius, „Tiltai, pervažiuojamieji perkolai, kamšos, pagrandos, mediniai grindiniai, pylimai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sausumos keliuose XVI amžiuje“, in: *Lietuvos istorijos metraštis. 2008/1*, Vilnius, 2009, p. 5–25.

⁶ *Lietuvos TSR istorija*, t. I: *Nuo seniausių laikų iki 1861 metų*, redakcinė kolegija Konstantinas Jablonskis, Juozas Jurginis, Juozas Žiugžda (vyr. redaktorius), Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1957, p. 190.

⁷ Laimontas Karalius, „Kam reikalingos valdovų privilegijos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje?“, p. 63–91.

plėtra LDK XV a. pabaigoje – XVI a. pirmoje pusėje, įtvirtinanti rašytinio dokumento dominavimą reguliuojant teisinius santykius. Fundacinėse Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro Jogailaičio (1492–1506) laikų Pasvalio bažnyčios privilegijose (1497, 1498)⁸ ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Žygimanto Senojo (1506–1544) jų patvirtinime 1530 m.⁹ nėra nė žodžio apie tokią ypatingą muitų rinkimo dovaną. Tiesa, Ldk Aleksandro Jogailaičio privilegijose minima ypatinga ir sunkiai paaiškinama Pasvalio miestelėnų laisvė prekiauti LDK be muitų mokėjimo, kurios dėl duomenų trūkumo nepavyko konkretizuoti.

Paprotinis privačios muitinės teisės patvirtinimo kelias Pasvalio klebonui buvo lygiai toks pat kaip ir kitoms katalikų bei stačiatikių institucijoms, turėjusioms muitų rinkimo teises, tačiau šių teisių genealogija turi daug senesnes šaknis. Toks šių institucijų renkamų muitų išskyrimas iš kitų LDK privačių muitų turi pagrindą, kuris aprašytas Jerzy Ochmańskio straipsnyje apie privilegijuotą bažnyčios padėtį¹⁰. Strešyno (dabar Strešyno (*Стрэшын*)) gyvenvietė pietryčių Baltarusijoje) valdas prie Dnipro (ukr. *Дніпро*) upės Vilniaus kapitula gavo XIV a. pabaigoje iš Ldk Jogailos ir Vytauto¹¹. Ankstyvose privilegijose neminama muitų teisė. Ji atsiranda

⁸ Vilniuje išduotos (1497-12-06) Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro Jogailaičio privilegijos originalas neišliko. Ji žinoma iš 1498-06-08 Vilniuje išduoto Vilniaus vyskupo Alberto Taboro (1492–1507) patvirtinimo steigiant Pasvalio parapiją, in: *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – LMAVB RS)*, f. 6, b. 72; publikuota in: *Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej*, wydali ks. Jan Fijałek i Władysław Semkowicz, Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1948, p. 523–525, Nr. 449 (1497-12-06); p. 532–534, Nr. 455 (1498-06-08). Šių lotyniškų privilegijų vertimus į lietuvių kalbą žr. Darius Antanavičius, „Pasvalio miestelio ir bažnyčios steigimo 1497–1499 m. privilegijos“, in: *Pasvalio krašto istorija XV–XVIII a.*, sudarė Vytautas Didžpetris, Kaunas: Žiemgalos leidykla, 2009, p. 13–21, Nr. 1 (1497-12-06); p. 22–27, Nr. 2 (Vilnius, 1498-06-08).

⁹ Lietuvos didžiojo kunigaikščio Žygimanto Senojo transumpto (1530-07-04) originalas neišliko, tik nuorašai, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 203, p. 55–61; *Российский Государственный Архив Древних Актов (toliau – РГАДА)*, f. 389, ap. 1, d. 1–2 (naudotasi Lietuvos valstybės istorijos archyve (toliau – LVIA) saugomais mikrofilmais), b. 115, l. 165–169.

¹⁰ Ježis Ochmańskis, „Privilegijuota katalikų bažnyčios padėtis viduramžių Lietuvoje“, in: Ježis Ochmańskis, *Senoji Lietuva*, iš lenkų kalbos vertė Reda Griškaitė ir Ona Mickevičiūtė, Vilnius: Mintis, 1996, p. 109–118.

¹¹ *Kodeks dyplomatyczny katedry*, p. 33–35, Nr. 20 (1391-05-25); *Ibid.*, p. 64–66, Nr. 36 (1399 m.). Dėl Lietuvos didžiojo kunigaikščio Jogailos privilegijos, parengėjų laikomos įtartiną „išteisinimo“ žr. Jerzy Ochmański, *Powstanie i rozwój latyfundiów biskupstwa wileńskiego (1387–1550): Ze studiów nad rozwojem wielkiej własności na Litwie i Białorusi w średniowieczu*, (*Historia*, Nr. 13), Poznań: Wydawnictwo Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 1963, p. 42–44.

Ldk Aleksandro Jogailaičio 1500 m. privilegijos tekste. Privilegija buvo patvirtintas nuo senų laikų renkamas nustatyto dydžio maitas (*theloneo eciam ab antiquis temporibus illuc designato hodie e in posterum in sua taxa debita stante et durante*)¹². Stačiatikių Kijevo Pečiorų vienuolyno valdytame Navozy dvare (dab. Dniprovskas (Дніпро́вське), Ukrainos Respublika) prie Dnipro upės rinktas maitas, kuris 1538 m. (!) buvo pagrįstas papročiu (senų žmonių liudijimu), kad su visu dvaru buvo suteiktas paties Ldk Vytauto „dėl savo bobutės sielos“¹³.

Suprantama, Pasvalio parapijinė bažnyčia ir miestelis pačioje XV a. pabaigoje negalėjo būti įkurti tuščioje, be žmonių, teritorijoje. Tačiau pirmos žinios apie Pasvalyje renkamą maitą atsiranda tik 1531 m., klebonaujant Erazmui, Eustachijaus sūnui (†1545/1546), Vilniaus kanauninkui (1531–1545), Pasvalio klebonui (1524–1544), ir sutampa su ilga jo Kauno muitininko karjera (1530–1544)¹⁴. Kyla pagrįsta hipotezė, kad Erazmas savavališkai praturtino Pasvalio parapijinės bažnyčios pajamas privačia muitine (tam tikro dydžio maitu kaip klebono pajamos?). Jei taip, tai jį lydėjo tikra sėkmė, nes neiššaukė jokios pirklių reakcijos. Vilniaus miestiečių skundo išsprendimo pagrindu 1542 m. valdovas pagrasino Vilniaus vyskupui dvaro atėmimo bausme už Verkiuose bandytą rinkti, „nuo seno Vilniaus vyskupų turėtą“ (pagrindimas kaip Pasvalio muitinės atveju, neturėta jokių valdovo

¹² *Kodeks dyplomacyjny katedry*, p. 550–553, Nr. 469 (Vilnius, 1500-06-03).

¹³ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 20 (1535–1537). Užrašymų knyga 20*, parengė Raimonda Ragauskienė ir Darius Antanavičius (tekstai lotynų kalba), Vilnius: LII leidykla, 2009, p. 151, Nr. 90 (Petraukas, 1538-01-25).

¹⁴ Erazmas, Eustachijaus sūnus (†1545/1546), Krokuvos miestietis, Vilniaus kanauninkas (1531–1545), Kauno parapinės Šv. apaštalų Petro ir Povilo bažnyčios (1531–1545), Kernavės Šv. Mikalojaus bažnyčios (1522–1545) ir Pasvalio Šv. Jono Krikštytojo bažnyčios (1524–1545) klebonas, valdovo lotyniškasis raštininkas, apaštališkasis Laterano rūmų grafas *comes apostolicus* (1524, 1527–1530), valdovo sekretorius (1528–1536), Kauno muitininkas (1530–1544), Žemaičių, Alytaus ir Pūnios girininkas (1538–1544); žr. Vytautas Ališauskas, Tomasz Jaszczolt, Liudas Jovaiša, Mindaugas Paknys, *Lietuvos katalikų doasiminkai XIV–XVI a., (Bažnyčios istorijos studijos, II)*, Vilnius: Aidai, 2009, p. 86–87, Nr. 421; Zigmantas Kiaupa, „Kanonik mytnikiem. Kartka z dziejów Litwy w pierwszej połowie XVI w.“, in: *Origines, fontes et narrationes – pośród kręgów poznania historycznego: Prace ofiarowane Profesorowi Marcelemu Antoniewiczowi w 65. rocznicę urodzin*, pod redakcją Marka Cetwińskiego i Macieja Janika, przy współudziale Marka Nity, Częstochowa: Wydawnictwo im. Stanisława Podobińskiego Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego im. Jana Długosza, 2018, p. 383–396. Svarbūs Stepheno Rowello patikslinimai, ypač miestietiškos kilmės patvirtinimas: Stephen C. Rowell, „Meilužė ir ragana: Kotryna Telničietė ir „juodasis“ jos mitas“, in: *Lietuvos istorijos metaštis. 2019/2*, Vilnius, 2019, p. 45 (išn. Nr. 10), 47, 54–56.

raštų) muitą po 12 pinigėlių už kiekvieną Neries upę plukdomą plaustą¹⁵. Pasvalyje taip pat rinkta po 12 pinigėlių už vieneta, tik toks skirtumas, kad rinkta nuo sausumos transporto vienetų – vežimų.

Taigi hipotetiškai sėkmingas savavališkas privačios Pasvalio muitinės įsteigimas ir jos tolesnė sėkmės istorija neturėtų būti laikoma savaimė suprantamu dalyku. Jai atsirasti būtų buvę nepakakę vien Erazmo noro, būtų reikėję ir palankių institucinių svertų, ir atitinkamos konjunktūros. Tam galėjo padėti ir ilgametė Kauno muitininko karjera, garantavusi to maito rinkimo „senumą“, ir galimybė išnaudoti palankią prekybos kelių požiūriu geografinę Pasvalio miestelio padėtį, kaip šiauriausią Kauno muitinės tašką sienos su Livonija sargybai ir maito rinkimui. Atkreiptinas dėmesys į palankią konjunktūrą XVI a. pirmoje pusėje, kuri pasižymėjo didele apmuitinimo principų kaita, ryškiomis apmuitinimo naujovėmis valdovo Kauno muitinėje. Todėl nežymūs „privačios iniciatyvos“ produktai tokia kontekste galėjo būti nepastebėti ir visai nepalikti pėdsakų, pavyzdžiui, visokioms naujovėms, ypač naujoms rinkliavoms jautrių pirklių skundų. Juo labiau būtų nepastebėtas, jei privataus maito rinkimas būtų integruotas į pačios valdovo Kauno muitinės organizaciją. Kad galimai buvo pasirinktas šis muitinės Pasvalyje „įsteigimo“ kelias, rodo tai, jog Pasvalyje renkamas maitas istorijos šaltiniuose atsiranda tik įteisinant maito rinkimą po Erazmo mirties. Įteisinant muitą 1546–1549 m., buvo siekiama jį atriboti, išimti iš Kauno muitinės struktūros, draudžiant Kauno muitininkams kištis į rinkimą.

Taigi čia sukomponuotas toks straipsnio¹⁶ problemos dėstymas: pradedama (I) bendromis pastabomis apie Erazmo privačiai iniciatyvai palankių institucinių sąlygų, Kauno muitininko karjeros, muitinės organizacijos, „naujų maitų/muitinių“ XVI a. pirmoje pusėje konjunktūros apibūdinimu, paskui (II) analizuojami išlikę duomenys apie privačios Pasvalio muitinės struktūrą ir jos funkcionavimą, nemažas klebono pajamas iš jos, jų santykį su bendromis klebonijos pajamomis, ir svarstomas duomenų unikalumo

¹⁵ Lietuvos didžiojo kunigaikščio Žygimanto Senojo teismo sprendimas byloje tarp Vilniaus miestiečių ir dvarų prie Neries ir Žeimenos upių savininkų dėl jų neteisėtai įvestų naujų maitų nuo tomis upėmis plukdomų plaustų, Vilnius, 1542-01-23, in: *LMAVB RS*, f. 1, b. 132.

¹⁶ Nuoširdus ačiū kolegoms Algirdui Baliuliui už geranorišką pasidalinimą informacija apie Pasvalį liečiančius istorijos šaltinius, Zigmantui Kiaupai už galimybę susipažinti su dar neišspausdintu darbu apie Erazmą, Eustachijaus sūnų, Stephenui C. Rowellui, patikslinusiame asmenvardžio *Erasmus Eustachii* rašybą – Erazmas, Eustachijaus (kilmininko linksnis!), ir paaiškinusiame jo turėto *comes apostolicus* titulo reikšmę, ir Tomui Čelkiui už prekybos kelius Pasvalio regione ir redakcines pastabas.

klausimas, vertinant Jablonskio paminėtą pavyzdinį „feodalinių pajamų didėjimui iš miestų ir miestelių prekybos“ Pasvalio atvejį.

I. Erazmas – Kauno muitininkas (1530–1544). Pirmą kartą Kauno muitininku Erazmas paminėtas 1530 m. spalio mėnesį. Dokumentas adresuotas trims asmenims: Erazmui, valdovo dvarioniui Andriejui Prokopovičiui ir Trakų žydui (karaimui) Agronui Nachimovičiui¹⁷. Valdovas įsakė naudoti muitinės reikalams tik vieno Erazmo signetinį spaudą ir visiems trims bendrai vesti pajamų registrus¹⁸. Šis dokumentas liudytų apie vadovaujantį Erazmo vaidmenį Kauno muitinės reikaluose. Ankstesnis valdovo įsakymas, apytiksliai datuojamas 1530 m. birželio mėnesiu, buvo skirtas tik dviem Kauno muitininkams – Prokopovičiui ir Nachimovičiui¹⁹. Vadinasi, būtent dokumentas apie antspaudo naudojimą žymi Erazmo paskyrimą į pareigybę²⁰. Nuo 1532 m. pradžios Prūsijos kunigaikščio (1525–1568) Albrechto Brandenburgiečio laišakai įvairiais savo ir pirklių klausimais, adresuoti Erazmui kaip Kauno muitininkui, tikslesniam pradžios datavimui nieko neduoda, bet rodo Erazmo kaip muitinės viršiausio padėtį²¹. Senieji Kauno muitininkai, valdovo paskirti „patikėtiniai“ Prokopovičius ir Nachimovičius minimi nuo 1526 m. Nors tais metais šalia minėtųjų užfiksuo-

¹⁷ Pilną Trakų žydo (karaimo) asmenvardį su tėvavardžiu žr. *Lietuvos Metrika (1522–1530). 4-oji Teismų bylų knyga (XVI a. pabaigos kopija)*, spaudai tekstus parengė Stanislovas Lazutka, Irena Valikonytė, Genutė Kirkienė, Edvardas Gudavičius, Jolanta Karpavičienė, Saulė Viskantaitė, dalykų žodyną-rodyklę sudarė Irena Valikonytė, Stanislovas Lazutka, Jolanta Karpavičienė, asmenvardžių rodyklę sudarė Neringa Šlimienė, Inga Ilarienė, Saulė Viskantaitė, vietovardžių rodyklę sudarė Lirija Steponavičienė, Inga Ilarienė, Saulė Viskantaitė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1997, p. 265, Nr. 318 (1528-10-25).

¹⁸ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 17 (1530–1536). Užrašymų knyga 17*, parengė Laimontas Karalius, Darius Antanavičius (tekstai lotynų kalba), Vilnius: LII leidykla, 2015, p. 106, Nr. 48 (1532-10-18).

¹⁹ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 7 (1506–1539). Užrašymų knyga 7*, parengė Inga Ilarienė, Laimontas Karalius, Darius Antanavičius (tekstai lotynų kalba), Vilnius: LII leidykla, 2011, p. 521–522, Nr. 300.

²⁰ Zigmantas Kiaupa, *op. cit.*, p. 391–392.

²¹ *Elementa ad fontium editiones. Documenta ex Archivo Regiomontano ad Poloniam spectantia XXIII pars Ostpr. Fol., vol. 42, 49, 1532–1534*, edidit Carolina Lanckorońska, Romae: Institutum Historicum Polonicum Romae, 1981, t. LIII, p. 7, Nr. 687 (1532-02-17). Čia reikia padaryti pastabą, kad šiame dokumente Erazmas vadinamas Vilniaus muitininku. Kauno muitininku Erazmas pradėtas vadinti 1533-02-04, in: *Elementa ad fontium editiones. Documenta ex Archivo Regiomontano ad Poloniam spectantia XXII pars: Ostpr. Fol., vol. 42, 43, 48, 49, 1529–1531*, edidit Carolina Lanckorońska, Romae: Institutum Historicum Polonicum Romae, 1981, t. LII, p. 65–66, Nr. 804; taip pat žr. Zigmantas Kiaupa, *op. cit.*, p. 392–393.

tas ir trečias pareigūnas – LDK žemės išdininko Bohušo Bohovitinovičiaus dijokas Jackas²², tačiau 1528 m. Kauno muitinės (druskos ir vaško) pajamų ataskaitas vykdė tik pirmieji du²³. 1530 m. buvo praplėstas Kauno muitininkų ratas, matyt, taip mėginta užtikrinti valdovo „patikėtinių“ vienas kito kontrolę muitinėje. Šiuo atveju būtina pabrėžti, kad Erazmas buvo valdovo „patikėtinis“, „protobiurokratas“, o ne „verslininkas“, kaip, pavyzdžiui, žymusis jo amžininkas, LDK muitinių nuomotojas Bresto žydas Michelis Jezofovičius. Pastarasis pirmiausia atsakytų savo asmeniniu kapitalu, o jau po to valdovo pasitikėjimo praradimu, ir tai daugiau kaip nepatikimas, skolingas nuomotojas²⁴. Erazmui už prasižengimus būtų tekę prieš valdovą atsakyti savo garbe (turtu) ir gyvybe (*держати на нас к верной руке на ваши цноты, и на души, и на горла ваши, абы есте ни в чомъ некоторое речи намъ ку шкоде не выпустили, але верне правдиве намъ служили, а иначе то бы не было*)²⁵. Ir, kas svarbiausia, muitinių atpirkėjas turėjo finansinę laisvę savo uždirbtų pajamų atžvilgiu, o valdovo patikėtinių pajamos už muitinių valdymą buvo griežtai apibrėžtos.

1530–1531 m. sandūra datuojamas reikšmingas įvykis LDK muitinių valdyme: 1530 m. antroje pusėje mirus senajam žemės išdininkui Bohovitinovičiui, iš visų LDK muitinių valdytojų buvo pareikalauta pateikti ataskaitas naujai paskirtam žemės išdininkui Ivanui Hornostajui²⁶. Todėl, radus neatitikimus buvusio žemės išdininko registruose, Prokopovičius ir Nachimovičius jau 1531 m. tapo „buvusiais Kauno muitininkais“²⁷. Nors kitais

²² *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 14 (1524–1529). Užrašų knyga 14*, parengė Laimontas Karalius, Darius Antanavičius (tekstai lotynų kalba), Vilnius: LII leidykla, 2008, p. 93, Nr. 43 (1526-05-14).

²³ *Lietuvos Metrika (1522–1530)*, p. 265, Nr. 318 (1528-10-25).

²⁴ Jurgita Šiaučiūnaitė, „Michelis Jezofovičius – žymus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės verslininkas (XV a. pabaiga – XVI a. pirmasis trečdalis)“, in: *Lietuvos Metrikos studijos: Mokymo priemonė*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1998, p. 99–123.

²⁵ Paskutinė 1536-11-08 dokumento publikacija, in: Лариса Жеребцова, „Деякі аспекти практичної роботи митної служби на землях Великого князівства Литовського“, in: *Ukraina Lithuanica: Студії з історії Великого князівства Литовського*, Київ, 2013, т. 2, р. 224–226.

²⁶ Лариса Жеребцова, „Повноваження підскарбія земського що до контролю за доходами від митних зборів у Великому князівстві Литовському“, in: *Соціально-економічні трансформації в Україні та Білорусі в XVI–XVIII ст.: фактор реформ*, Київ: Інститут історії України НАН України, 2016, р. 85–100.

²⁷ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 15 (1528–1538). Užrašų knyga 15*, parengė Artūras Dubonis, Vilnius: Žara, 2002, p. 141, Nr. 107 (apie 1531-11-??).

metais (1532) jie buvo išteisinti²⁸, tačiau žinomuose istorijos šaltiniuose jie nebeminėti kaip Kauno muitininkai.

Taigi darbo pradžioje (1531) visa Kauno muitinės darbo organizacija turėjo gulti ant vieno Erazmo pečių iki kito etapo – iki Lietuvos didžiosios kunigaikštienės Bonos Sforcos LDK muitinių valdymo perėmimo 1536 m.²⁹ Erazmas buvo vienvaldis, niekieno „kolegialiai“ nekontroliuojamas Kauno muitinės šeimininkas, tad turėjo visas sąlygas „savivalei“ – naujų privačių muitinių steigimui. Tačiau dėl šios Erazmo vienvaldystės muitinėje būtina paminėti kelias išlygas. Ne visai yra aiškus Mikalojaus Petkaičio Šukaičio (*Szukaytis*), Žemaitijos Pajūrio valsčiaus tįjūno, „Žemaitijos muitininko“ ar „Lietuvos muitininko“ (*zolner in Lithuaen*) statusas. Ši pareigybė fiksuota tik Prūsijos kunigaikščio Brandenburgiečio korespondencijoje 1532–1533 m.³⁰ Vietinės LDK valdovo kanceliarijos dokumentuose tokių jo pareigų nefiksuota. Žemaitija buvo Kauno muitinės jurisdikcijoje. Kitas realesnis pretendentas į Erazmo muitinės „kolegas“ buvo valdovo dvarionis Ivanas Kuncėvičius. Jis buvo paskirtas dirbti Kauno muitininku kartu su Erazmu 1536 m. Sforcos įvykdytos LDK muitinių pertvarkos metu³¹, tačiau yra viena užuomina iš 1535 m., rodanti, kad Kauno muitinėje jis dirbo ir anksčiau³².

²⁸ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 226 (1532–1534). 7-oji Teismų bylų knyga*, parengė Laimontas Karalius, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2019, p. 51–52, Nr. 45 (Krokuva, 1532-11-11).

²⁹ Apie Lietuvos didžiosios kunigaikštienės Sforcos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės muitinių reformas paskutinius darbus žr. Larisa Жеребцова, „Деякі аспекти практичної роботи митної служби на землях Великого князівства Литовського“, p. 212–226; Larisa Жеребцова, „Назначене справец мытних на всіх коморах у Великому Князстві Литовском. Тое сть справа мытная“: митна реформа 1536 р. королеви Бони у Великому князівстві Литовському (дипломатичний і джерелознавчий аналіз)“, in: *Ukraina Lithuanica: Студії з історії Великого князівства Литовського*, Київ, 2015, t. 3, p. 313–331.

³⁰ Žr. Eugenijus Saviščevas, *Žemaitijos savivalda ir valdžios elitas 1409–1566 metais*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010, p. 350–351.

³¹ Мітрафан Доўнар-Запольскі, *Дзяржаўная гаспадарка Вялікага Княства Літоўскага пры Ягелонах*, падрыхтавалі до друку Аляксандр Груша, Рагнеда Аляхновіч (ser. *Помнікі гістарычнай думкі Беларусі*), Мінск: Беларуская навука, 2009, p. 445–446; Wojciech Rosiecha, *Królowa Bona (1494–1557): Czasy i ludzie. Odrodzenia*, Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1958, t. 3, p. 141–142; Larisa Жеребцова, „Деякі аспекти практичної роботи митної служби на землях Великого князівства Литовського“, p. 224–226; Larisa Жеребцова, „Назначене справец мытних на всіх коморах у Великому Князстві Литовском. Тое сть справа мытная“, p. 313–315.

³² *Lietuvos Metrika (1533–1535). 8-oji Teismų bylų knyga (XVI a. pabaigos kopija)*, tekstus spaudai parengė Irena Valikonytė, Stanislovas Lazutka, Neringa Šlimienė, dalykų rodyklė-

Deja, ši užuomina negali pasakyti, kiek anksčiau. Nieko pridurti negali ir Kuncevičiaus kaip Ldk Sforcos Jurbarko vietininko pareigos. Jų pradinė data (1536–1545) sutampa su oficialiu paskyrimu į Kauno muitinę³³.

Naują – Kauno muitininko – etapą Erazmui žymėjo paskyrimas į tas pačias pareigas 1536 m. gruodžio 27 d.³⁴ Tuo metu Vilniaus kanauninkas Erazmas iš naujo buvo nominuotas kartu su minėtu Jurbarko vietininku Kuncevičiumi ir neįvardytu žemės išdininko Hornostajaus tarnybininku, kuris neturėjo žemės LDK, todėl buvo paskirtas su specialiu valdovo pritarimu ir instrukcija. Dėl šio tarnybininko tolesnio darbo muitinėje duomenų neišliko, o štai Kuncevičiaus atveju nėra abejonės, kad jis dirbo muitinėje iki pat Erazmo mirties³⁵. 1536–1544 m. visi trys minėti asmenys bendrai valdė Kauno muitinę. Prūsijos kunigaikščio Brandenburgiečio laišakai, adresuoti tik Erazmui, dėl Kauno muitinės reikalų rodytų, kad jis savo pareigomis buvo aukštesnis už Kuncevičių. Paskutinis Prūsijos kunigaikščio laiškas Erazmui datuotas 1544 m. balandžio mėn.³⁶

Šioje vietoje verta pabrėžti, kad Erazmas buvo vienintelis dvasininkas tarp visų 1536 m. Ldk Sforcos paskirtų muitininkų, neskaitant kiek išskirtinio Voluinės muitinės atvejo. Jonas iš Lietuvos kunigaikščių (1510–1538), Poznanės, po to Vilniaus vyskupas, buvo Voluinės muitinės nuomotojas (1532–1538)³⁷, o Jurgis Chvalčevskis, Lucko vyskupas (1536–1549) nuo

žodyną sudarė Jolanta Karpavičienė, Irena Valikonytė, Stanislovas Lazutka, asmenvardžių rodyklę sudarė Jurgita Šiaučiuonaitė, Saulė Viskantaitė, vietovardžių rodyklę sudarė Neringa Šlimienė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1999, p. 190–191, Nr. 409 (1535-03-05); taip pat žr. Zigmantas Kiaupa, *op. cit.*, p. 393.

³³ Eugenijus Saviščevas, *op. cit.*, p. 291.

³⁴ Zigmantas Kiaupa, *op. cit.*, p. 393.

³⁵ Plg. *Lietuvos Metrika (1540–1541). 10-oji Teismų bylų knyga (XVI a. pabaigos kopija)*, tekstus spaudai parengė Stanislovas Lazutka, Irena Valikonytė, Saulė Viskantaitė-Saviščevienė, dalykų rodyklę sudarė Jolanta Karpavičienė, asmenvardžių ir vietovardžių rodykles sudarė Saulė Viskantaitė-Saviščevienė, Irena Valikonytė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2003, p. 68–69, Nr. 97 (1540-12-18); *Lietuvos Metrika (1528–1547). 6-oji Teismų bylų knyga (XVI a. pabaigos kopija)*, tekstus spaudai parengė Stanislovas Lazutka, Irena Valikonytė, mokslinį-informacinį aparatą parengė Stanislovas Lazutka, Lirija Steponavičienė, Jolanta Karpavičienė, Inga Vidugirytė, Neringa Truskauskaitė, Rima Cicėnienė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1995, p. 249, Nr. 368 (1542-11-26); p. 261, Nr. 382 (1542-12-18).

³⁶ *Elementa ad fontium editiones. Documenta ex Archivo Regionomontano ad Poloniam spectantia XXVIII pars: Ostpr. Fol., vol. 43, 44, 52, 1543–1544*, edidit Carolina Lanckorońska, Romae: Institutum Historicum Polonicum Romae, 1984, t. LX, p. 139, Nr. 2413 (1544-04-24).

³⁷ Jono iš Lietuvos kunigaikščių Voluinės muitinių valdymo pabaiga yra aiški – tai jo mirtis, tačiau pradžią gaubia paslaptys. Naujoje muitinių nuomos sutartyje su Sforca mini-

1538 m. Ldk Sforcos pavedimu tiesiogiai administravo šią muitinę³⁸. Pastarasis sulaukė kai kurių XVI a. amžininkų griežto vertinimo, *mercator et raptor*³⁹, ir galėtų būti geras socialinės tipologijos pavyzdys kaip Erazmo porininkas, kuris taip pat, tik jau XXI a., sulaukė istoriko vertinimo kaip „itin gobšus Krokuvos kilmės kunigas“, „gabus ir, toli gražu, nekuklus verslininkas“⁴⁰.

Atkreiptinas dėmesys į išskirtinę Kauno muitinės reikšmę valdovo išdo pajamų struktūroje. Įdomiausia yra Gardine padaryta (1522-02-18) valdovo muitininko Hanuso Sudormano ataskaita už trejus metus valdytos Kauno ir Vilniaus druskos ir vaško kamaros pajamas kiekvienais metais (1519, 1520, 1521), su pateiktais atskirais svarbiausių prekių – druskos (importas) ir vaško (eksportas) – transportavimo kiekiais. Tai suteikia galimybę įvertinti prekių apyvartos ir jos apskaitos muitinėje darbo apimtį⁴¹. Iš viso tais metais Kauno muitinė gavo 11 657 kapas grašių ir 3,5 grašio. Per metus po 3885 kapas grašių. Ši suma nedaug kuo skiriasi nuo vėlesnės, 1528 m. atskaitoje nurodytos sumos už dvejų metų Kauno druskos importą ir vaško eksportą – 1526 ir 1527 m. atsiskaityta už gautas 6808 kapas grašių⁴². Žemės išdininkas Hornostajus 1535 m. LDK seimui pateikė ataskaitą už 82 700 kapų

ma, kad jis buvo Poznanės vyskupu, kai laikė muitines; žr. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 15*, p. 226–227, Nr. 175 (1538-02-18–1538-06-29): „яко на нас держаны и справованы, за небожчыка князя Яна, бискупа позьнанского, наоньчас будучого бискупа виленського [...]“. Poznanės vyskupu buvo nominuotas 1531 m., paskirtas 1536 m. (*Lietuvos katalikų doasininkai XIV–XVI a.*, p. 135–136, Nr. 796). Išliko turbūt 1531 m. rudenį parengtos sutarties projektas Voluinės muitų nuomai tam tikriems žydams 3 metams (*Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 15*, p. 225–226, 303, Nr. 174). Ar jis buvo įgyvendintas, neaišku.

³⁸ *Lietuvos katalikų doasininkai XIV–XVI a.*, p. 187–188, Nr. 187.

³⁹ *Ibid.*

⁴⁰ *Acta primae visitationis diocesis Vilnensis anno domini 1522 peractae = Vilniaus kapitulos archyvo Liber IIb atkūrimas*, sudarė S. C. Rowell, (*Historiae Lituaniae Fontes Minores*, VIII), Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2015, p. 235. Matyt, turėtas omenyje Erazmo ginčas su Kauno bažnyčios parapijiečiais dėl bažnyčios sidabro. Klebonas tikėjosi sidabrą parduoti, o parapijiečiai pasipriešino. Po to sekė nevykęs klebono kerštas parapijiečiams. Vilniaus vyskupo teisme buvo iškeltas klausimas dėl kai kurių Kauno miestiečių atskyrimo nuo Bažnyčios (žr. Stephen C. Rowell, „Parapijos dangaus ir žemės globėjų vaidmuo formuojantis bendruomenės identitetui – Polonkos pavyzdys 1437–1529 m.“, in: *Kultūra – ekonomika – visuomenė: Sąveika ir pokyčiai viduramžiais ir ankstyvaisiais naujaisiais laikais Baltijos rytinėje pakrantėje: Mokslinių straipsnių rinkinys*, sudarytojas Marius Ščavinskas, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2015, p. 276).

⁴¹ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 11 (1518–1523). Įrašų knyga 11*, parengė Artūras Dubonis, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997, p. 124–125, Nr. 125.

⁴² *Lietuvos Metrika (1522–1530)*, p. 265, Nr. 318 (1528-10-25).

grašių pajamas, gautas per penkių metų (1531–1535) laikotarpį⁴³. Per metus susidaro po 16 540 kapų grašių pajamų. Taigi šiuos skaičius palyginus su daugiau nei 3000 kapų grašių siekiančiomis Kauno muitinės metinėmis pajamomis, aiškiai matyti pastarosios finansinė reikšmė. Tai turėjo lemti padidintą valdovo dėmesį ir atitinkamą parenkamų patikimų kadru politiką.

Pažymėtina, kad valdovo pajamų iš Kauno muitinės atžvilgiu negalėjo būti jokios privačios paskirto muitininko iniciatyvos. Jų paskyrimo raštuose 1536 m. buvo numatytas muitininkų atlyginimas už darbą. Remiantis dėl formuliaro pavyzdžio į kanceliarijos knygas įrašytu Polocko muitininkų paskyrimo raštu, buvo numatytas toks atlyginimas „už darbą“ (*за працу*): kilmingas „valdytojas“ (*снравец*) gaudavo 20 grašių atlyginimą už savaitę, o miestiečiai – po 10 grašių⁴⁴. Kilmingieji per metus turėjo gauti virš 17 kapų grašių sumą ($20 \times 52 = 1040 \div 60 = 17,33$). Miestiečiai, kas tiesiogiai lietė Krokuvos miestiečių kilmės Erazmą, galėjo tikėtis dvigubai mažesnės sumos: virš 8 kapų grašių (8,66). Prokopovičius ir Nachimovičius 1528 m. ataskaitose kiekvieniems metams pasilikdavo po 20 kapų grašių. Kadangi apie to laiko „patikėtinių“ valdytojų atlyginimą neišliko aiškiai suformuluotų duomenų, remiantis panašiomis 1536 m. pinigų sumomis, tuos 20 kapų grašių galima drąsiai laikyti abiejų muitininkų atlyginimu už darbą. Taigi Erazmas kaip valdytojas galėjo tikėtis tik 8 kapų grašių per metus atlyginimo. Keistas atlyginimo dydis. Ką tik aptartose Kauno muitinės pajamų ataskaitose nėra jokių duomenų, išskyrus minėtas pasiliekomas 20 kapų grašių per metus, apie išlaidas muitinės organizacijos funkcionavimo palaikymui. Tikra „pilka zona“ tiek istorijos šaltinių, tiek, matyt, vidinės muitinių organizacijos principų atžvilgiais.

Darbo pradžioje (nuo 1530) visa didžiulės ir labai svarbios LDK išdui Kauno muitinės darbo organizacija turėjo gulti ant vieno Erazmo pečių iki kito etapo, iki Sforcos LDK muitinių valdymo perėmimo 1536 m. Tolesnė jo karjera šiose pareigose rodo jį buvus geru administratoriumi. Juk jis turėjo susigaudyti įvairiausių specifinių prekybos ir apmuitinimo režimų bei privilegijų, teisių pasaulyje, susidurti su dideliais sunkumais – pradedant nuo specifinių techninių muitininko žinių apie prekes, jų transportavimo ir skaičiavimo vienetus, baigiant patikimos savo komandos suformavimu,

⁴³ Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 15, p. 259, Nr. 200 (1535-12-31).

⁴⁴ Мітрафан Доўнар-Запольскі, *op. cit.*, p. 687–688 (Priedas Nr. 5); Лариса Жеребцова, „Деякі аспекти практичної роботи митної служби на землях Великого князівства Литовського“, p. 224–226.

reikalingos norint sukontroliuoti pirklių ir prekių judėjimą milžiniškoje Kauno muitinės teritorijoje⁴⁵. Primintina, kad Kauno muitinė kontroliavo visą vakarinę LDK teritoriją. Nuo šiaurinės LDK sienos su Livonija, iki Vilniaus ir Polocko muitinių apygardų, nors jų ribos neaiškios. Upytės pavieto, besiribojančio su Livonija, priklausymas Kauno muitinei matyti iš Pasvalio miestelio atvejo. Vakarinė LDK siena – beveik visa siena su Vokiečių Ordenu iki Drohičino ir Brastos muitinių apygardų. Erazmas su šiuo darbu susitvarkė, bent jau Ldk Žygimantą Senąjį ir jo žmoną Boną Sforcą jo tarnyba tenkino.

Erazmo Kauno muitininko karjera sutapo su gana kardinaliomis Kauno muitinės organizacijos naujovėmis, kurios iššaukė nemažą užsienio pirklių ir jų valdovų pasipriešinimą; tuo ypač pasižymėjo Lenkijos karaliaus vasalas Prūsijos kunigaikštis Brandenburgietis. Kaip tik ginčai dėl „naujų muitų“ LDK ir Mazovijoje prasidėjo 1529 m., atsinaujino 1541 m., tęsėsi iki pat 1548 m. ir vėliau⁴⁶. Po „naujų muitų“ termino kepure glūdėjo ir apmuitinimo naujovės LDK muitų sistemoje (įvesti papildomi nauji muitai), ir muitinės organizacijos pakeitimai (įrengtos naujos muitinės). Apmuitinimo sferoje buvo padidinti muitai išvežamai iš LDK medienai, pridėtas vienas grašis už eksportuojamo vaško akmenį ir žymiai praplėstas apmuitinamų išvežamų prekių asortimentas (gyvuliai, odos, lajus, linai, vietiniai audiniai)⁴⁷. Įdomiausiomis naujovėmis mūsų tiriamo objekto atžvilgiu reikėtų laikyti naujų prekybos kelių ir naujų muitinių steigimą aptariamam laikui. Galima matyti aiškų norą sustiprinti pirklių su prekėmis judėjimo kontrolę, išplečiant muitinių organizaciją į pasienio zonas. Tuo ypač pasižymėjo Kauno muitinė, kurios centras buvo Kauno miestas. Tai buvo natūralus pasienio su Prūsija dykros kolonizavimo ir urbanizavimo padarinys, kuris išplėtė prekybos kelių tinklą. Be to, muitinėms buvo būtina bent minimali miestelio statuso infrastruktūra, skirtingai nuo, pavyzdžiui, muitinės sargybos, kuri galėjo įsikurti kad ir Nemuno saloje prie Dubysos žiočių⁴⁸ ar Upytės bajo-

⁴⁵ Išliko tik kelios užuominos apie žemesnį Kauno muitinės personalą. 1531 m. „Kauno muitinės raštininku“ (*notarius theloni regii Cawnae*) dirbo Andriejus Kmita (*Andrea Cmitha*) (Kaunas, 1531 m., in: *PGAДА*, f. 389, ap. 1, d. 1–2, b. 115, l. 161v–162), o 1544 m. tose pačiose pareigose (*scribus theloni Kawnensi*) Fiodoras Kručevičius (*Phiedor Kruczewicz Petruviona*) (Kaunas, 1544 m., in: *LMAVB RS*, f. 1, b. 548).

⁴⁶ Janusz Małek, *Dwiecześnie Prus: Studia z dziejów Prus Książęcych i Prus Królewskich w XVI i XVII wieku*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2015, p. 188.

⁴⁷ Мітрафан Доўнар-Запольскі, *op. cit.*, p. 413–416.

⁴⁸ Lietuvos didžiojo kunigaikščio Žygimanto Senojo atsakyme (1533-10-04) Prūsijos kunigaikščiui Branderburgiečiui dėl naujų muitinių Žemaitijoje minima sargyba (*custodia*)

ro valstiečio ūkyje prie Mūšos upės⁴⁹. XVI a. trečiame dešimtmetyje Kauno muitinės sferoje esančių Bugo ir Narevo upių kelių kontrolei buvo įsteigtos atskiros muitinės Magdeburgo teises turinčiuose Cechanoveco (*Теханов*) ir Vysokoje (*Высокое*) miestuose prie Bugo upės bei Chelmo teisę turinčiame Tykocine prie Narevo upės⁵⁰. Pagal 1540 m. nutarimą visa Žemaitijos teritorija turėjo naudotis dviem naujai nužymėtais privalomais prekybos keliais pirkliams su naujais muitų rinkimo punktais. Kitaip nei urbanizuotoje Palenkėje, čia naujos muitinės turėjo būti Ldk Sforcos naujai steigiamame Jurbarko miestelyje ir jos Platelių pilies Gargždų dvare⁵¹. Šiame kontekste atsiradusi privati muitinė Pasvalio miestelyje pasienyje su Livonija puikiai derėjo prie bendros valdovo muitinių arčiau sienos steigimo tendencijos. Kadangi ją įsteigė valdovo paskirtas Kauno muitininkas, tad nenuostabu, kad tuo dinamišku laikotarpiu tokia įprasta naujovė galėjo likti visai nepastebėta tiek pirklių, tiek kitų Kauno muitininkų. Tik jei prekyboje su Prūsija naujų kelių ir apmuitinimo vietų Žemaitijoje ginčai su Prūsijos kunigaikščiu buvo spęsti valdovo ir LDK Ponų Tarybos lygiu, tai daug mažesnio masto prekybai su Livonija per Pasvalį pakako ir privačios muitininko iniciatyvos, kuri, beje, visai nesulaukė pirklių dėmesio.

II. Privati Pasvalio muitinė (1531–1551). Privati Pasvalio muitinė šaltiniuose atsiranda 1546 m., praėjus kiek laiko po Erazmo mirties. Tais metais Pasvalio kleboniją perėmė žymusis Valerijonas Protasevičius Šuškovskis (1533–1579), 1532–1548 m. Ldk Sforcos ir valdovo notaras, sekretorius, 1537 m. priimtas į Vilniaus kapitulą (iki 1555 m.), 1549 m. paskirtas Lucko

Dubysos žiotyse Nemuno upėje (*in ostinis fluvii illius Dubissa locata est custodia*). Ji buvo skirta pramuitinės apsaugai, nes pirkliai, nusileidę ar pakilę Dubysos upe, nebeužsukdavo į Kauną, kur buvo mokamas pagrindinis valdovo maitas (*Elementa ad fontium editiones. Documenta ex Archivo Regiomontano ad Poloniam spectantia I pars*, edidit Carolina Lanckorońska, Romae: Institutum Historicum Polonicum Romae, 1973, t. XXX, p. 43, Nr. 108).

⁴⁹ Vilnius, 1536-10-16, in: *Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – VUB RS), f. 214, b. 152, l. 1.

⁵⁰ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 10 (1440–1523). Užrašymų knyga 10*, parengė Egidijus Banionis, Algirdas Baliulis, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997, p. 66–67, Nr. 54 (1520-05-07).

⁵¹ *Lietuvos Metrika (1540–1543). 12-oji Teismų bylų knyga (XVI a. pabaigos kopija)*, parengė Irena Valikonytė, Neringa Šlimienė, Saulė Viskantaitė-Saviščeviėnė, Lirija Steponavičienė, Vilnius: LII leidykla, 2007, p. 85–86, Nr. 83 (1540-07-14). Apie Jurbarką plačiau žr. Algirdas Baliulis, „Jurbarko praeitis istoriniuose dokumentuose“, in: *Jurbarkas: Istorijos puslapiai*, sudarytojas ir ats. redaktorius Arnoldas Piročkinas, Vilnius: Pradai, 1996, p. 27–63.

vyskupu (1549–1556), o nuo 1556 m. – Vilniaus vyskupas. Pasvalio kleboniją jis laikė iki pat mirties⁵². Pasvalio maitinės pajamos buvo tiesiog išskirtos iš Kauno maitinės. Kauno maitininkai Kuncevičius ir Kasparas Leibneris 1546 m. savo tarnybininkui Ambraziejui (*Амброс*) pranešė, kad Pasvalyje velioniui Erazmui iš seno rinktos „klebono pajamos“ (*доход плебанский*), kurias sudarė „muitas nuo kiekvieno pirklio prekių ir nuo lanko (*з дуги*) po 12 pinigėlių nuo vežimo“, nebepriklauso Kauno maitininkams. Muitą valdo ir renka Pasvalio klebono Protasevičiaus paskirtas pareigūnas⁵³. Beje, tai vienintelė minėto maito tarifo (dydžio) nuoroda išlikusiuose istorijos šaltiniuose. Taigi Pasvalio maitas 1546 m. išnyra kaip iš seno rinktos Erazmo „klebono pajamos“.

Pilną privačioje Pasvalio maitinėje renkamo maito pavadinimą ir maitinės teisinę organizaciją įtvirtino 1549 m. Ldk Žygimanto Augusto (1544–1572) privilegija, išduota neseniai Lucko vyskupu nominuotam Protasevičiui. Pirmiausia iš šios privilegijos išaiškėja, kad Kauno maitininkai – minėtas Jurbarko vietininkas Kuncevičius ir naujasis jo „kolega“ Liebneris – pripažino būdami priešais valdovą ir žemės išdininką Hornostajų, atsakingą už visas LDK maitines, kad Pasvalyje klebonai rinkdavo „laisvą sausumos ir vandens Mūšos ir Lėvens upėse maitą už prekes ir vadinamą vežlankinę (rinkliavą) iš bet kurios tautos pirklių, keliaujančių iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės į Livonijos žemes, ir iš Livonijos į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę“ (*liberum [...] theloneum terrestre et aquaticum in fluviis Muscha et Lavien de mercibus et poduzne nuncupatum a mercatoribus cuiuscunque nationis de Magno Ducatu nostro Lithuania in terra Livoniae et ex Livonia ad Magnum Ducatum Lithuania commigrantibus exigere [...]*), ir kad Pasvalyje niekada nebūta Kauno ar kitų maitinių sargybų⁵⁴. Tuo remdamasis valdovas patvirtino minėto maito rinkimo teises. Čia su Kauno maitininkų pagalba Pasvalio maitinė galutinai buvo teisiškai atskirta nuo Kauno maitinės. Kitaip sakant, buvo pripažinta, kad Pasvalyje rinktas „laisvas“ maitas, t. y. maitinė nuo seno buvo „laisva“ nuo Kauno maitinės maitininkų pretenzijų ir nuo jų turėjo teisinį imunitetą.

⁵² Lietuvos katalikų dvasininkai XIV–XVI a., p. 415–417, Nr. 2526.

⁵³ Kaunas, 1546-02-17, in: VUB RS, f. 214, b. 165.

⁵⁴ Lietuvos didysis kunigaikštis Žygimantas Augustas, prašomas Protasevičiaus Lucko vyskupo, patvirtina Lietuvos didžiųjų kunigaikščių Aleksandro ir Žygimanto Senojo privilegijas, duotas Pasvalio bažnyčiai, atstato jos valdų ankstesnes ribas (gražina *Viburiska* žemę) ir leidžia rinkti vežlankinės (*paduzne*) maitą bei sulaikyti pirklius, mėginančius apilenkti kelią per Pasvalį, Krokuva, 1549-03-26, in: LMAVB RS, f. 6, b. 193.

Kauno muitininkų liudijimas rodytų muitų regalijai įprasto senumo motyvo panaudojimą, įteisinant Pasvalio muitinę, kas leistų manyti, kad Erazmas muitinę įsirengė miestelyje jau nuo savo darbo Kauno muitinėje pradžios ir ją reikia sieti su specialaus muitininko buvimu Pasvalyje. Pasvalio miestelėnas (*civis Poswoliensis*) Petras Montuzevičius, „mūsų [Erazmo] Pasvalio muitininkas“ (*Петр, мытник наш посволскии*), Pasvalio dokumentuose minimas 1531–1534 m.⁵⁵ Šiaip sau valdovo muitinių valdytojai savo pavaldinių ar tarnų muitininkais nevadino, pakakdavo „tarno“ ar „tarnybininko“ (*служебник*) termino. Nuostabą kelia privačios muitinės šiame miestelyje atsiradimo greitis, nes, kaip jau žinome, pirmas Erazmo paminėjimas Kauno muitininko pareigose datuojamas 1530 m. gruodžio mėn. Šiuo atveju pravartu prisiminti, kad 1531–1536 m. laikotarpis buvo Erazmo vienvaldystės laikas Kauno muitinėje.

Minėtą „Pasvalio muitininko“ faktą lyginant su vėlesniu Kauno muitininkų liudijimu apie valdovo muitinių sargybų Pasvalyje nebuvimą, atsiskleidžia visas patrimonialinės biurokratijos žavesys ir šiuolaikinės istoriko interpretavimo kolizijos. Ar išties Pasvalio miestelėnas Montuzevičius, „mūsų [Erazmo Kauno muitininko] Pasvalio muitininkas“ nebuvo Kauno muitinės darbuotojas!? Palikus ironiją nuošalyje, į šį faktą galima pažvelgti seno Erazmo „kolegos“ Kauno muitinėje Kuncevičiaus, liudijusio 1549 m., akimis: Erazmas buvo Pasvalio miestelėno Montuzevičiaus bei Pasvalio miestelio viešpats (ponas) ir be jo žinios kažin ar galėjo būti koks nors pareigybinis santykis tarp to pavaldinio ir Kuncevičiaus. Taip pat sunkiai įsivaizduojamas Kuncevičiaus ar jo tarnų bet koks šeimininkavimas Pasvalyje. Aišku, čia svarstoma tik teoriškai, kažin ar Kuncevičius realiai turėjo galimybės susidurti su minėtu Pasvalio muitininku, nes prie Kauno muitinės valdymo turėjo prisijungti vėliau – jis istorijos šaltiniuose fiksuotas nuo 1535 m. Bet įsivaizduokime situaciją atvirkščiai: Jurbarko kryptis, Jurbarkas turėjo būti Kuncevičiaus kuruojama sritis, kurioje Erazmo šeimininkavimas abejotinas. Kartu turėtų būti savaime suprantamas dalykas, kad Erazmas išnaudojo savo valdomą Pasvalį taip pat ir valdovo Kauno muitinės interesams, pirklių su prekėmis judėjimo kontrolei pasienyje su Livonija. Išliko vienas 1536 m. dokumentas apie Kauno muitininko Erazmo „tarnybininkus“ (jie „muitininkais“ nevedinami!), muitinės „sargybą“ (*сторожа*), apgyvendintus Upytės pavieto bajoro Mikalojaus Mykolaičio neidentifikuojamame

⁵⁵ Pasvalys, 1531-01-21, in: *VUB RS*, f. 1 (F 993), b. 8, l. 2–3; [be vietos], 1534-03-20, in: *VUB RS*, f. 214, b. 166/1, l. 1.

(pavadinimas dokumente išskustas) Pamūšio (prie Mūšos upės) dvarelyje, pas to bajoro žmogų Rudkelį, kad saugotų pramuitinę, gaudytų ir baustų valdovui maito nesumokėjusius pirklius⁵⁶. Šis dokumentas tikrai nėra, kaip manyta, valdovo įsakymas „savo tarnautojui Jonui Kuncevičiui padėti Pasvalio klebonui konfiskuoti prekes tų pirklių, kurie važiuoja į Rygą ir nemoka maito Pasvalio miestui“⁵⁷. Pamūšis yra platus Mūšos upės regioną apimantis terminas, bet tikriausiai čia turėtas omenyje koks privatus Pamūšio dvaras, XVI a. pakankamai nutolęs nuo Pasvalio, kito Pamūšio kontrolės punkto. Savi privačios Pasvalio maitinės interesai neturėjo kliudyti Kauno maitininko interesams. Dar daugiau – juos tik stiprino. Tik štai į subtilų klausimą, kaip Pasvalyje buvo įvardijamas maitas jį mokantiems pirkliams – ar Pasvalio klebono Erazmo, ar valdovo Kauno maitininko? – atsakymo nesužinosime.

Ldk Žygimanto Augusto 1549 m. privilegijoje į akis krenta labiau valdovo maitinių papročiams būdingos formuluotės, maitų nomenklatūra, ypač platus sausumos ir vandens maito Lévens ir Mūšos upėse įvardijimas. Pirmintina, kad 1546 m. Kauno maitininkai kaip klebono pajamas žinojo tik vežlankinę. 1549 m. maitas suformuluotas plačiau. Tai kelia interpretavimo keblumų. Pradėkime nuo aiškių dalykų.

⁵⁶ Vilnius, 1536-10-16, in: *VUB RS*, f. 214, b. 152, l. 1.

⁵⁷ Algirdas Baliulis, „Iš Pasvalio istorijos“, in: *Žiemgala, (Žiemgalos krašto praeitis, t. 2)*, Kaunas: Žiemgalos leidykla, 1999, p. 46; taip pat plg. su ankstesniu Algimanto Miškinio tos pačios informacijos panaudojimu, tik su viena skirtybe, kad „valdovas nurodė savo tarnautojui matininkui (sic!) Jonui Kuncevičiui“ (Algimantas Miškinis, „Pasvalio istorinės urbanistinės raidos (iki 1940 m.) bruožai“, in: *Užaugau Pasvaly*, sudarė Antanas Apynis, Bronius Grigelionis, Genovaitė Jusaitienė, Joana Pribušauskaitė, Vilnius: Danielius, 1997, p. 23); informacija pakartota: Eugenijus Saviščevas, „XVI a. vidurio Lietuvos miestelio rinka: Pasvalys 1551 m.“, in: *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, Šiauliai, 2009, t. 9, p. 257. Istorikai nekritiškai pasinaudojo Pasvalio parapajinės bažnyčios dokumentus aprašiusio XIX a. pradžios archyvaro klaidingai suformuluota informacija. Matyt, jis nemokėjo skaityti kirilica parašytų XVI a. tekstų ir „kūrybingai“ pasinaudojusio cituoto dokumento originalo dorsalinėmis pastabomis. Tokia informacija pateikta 1829 m. Pasvalio dokumentų registre: „1536 8bra 16. List czyli rozkaz krola Zygmunta do urzędnika Jana Kuncewicza pisany, aby kupcow z towarami przez rekę po Muszą i Narze [s] do Rygi i nazad jadących, nie płacujących myta do Poswola, dopomogał plebanowi poswolskiemu za przmyczenie się grabić“ (*LVIA*, f. 525, ap. 8, b. 1475, l. 85v). Rusėniško originalo (1536-10-16) dorsalinėse pastabose taip nebuvo formuluota. Šalia inventorinio dokumento saugojimo šifro „Z fascikułu 2^ssublitt. B, N 3 Poswol“, pakankamai tiksliai atpasakotas originalo turinys su patikslintomis Pamūšės ir *Naczę* upėmis (*VUB RS*, f. 214, b. 152, l. 1v), bet prie jo vėliau pridurta paslaptinas ir iš dalies paaiškinantis XIX a. pradžios archyvaro kūrybą prierašas apie „įrodymą, kad Pasvalio klebonams priklausio maitas“: „valet: & vestigio, že myto do Poswola należy Plebanom“ (*ibid.*).

Akivaizdu, kad šioje privilegijoje minimas „vežlankinės“ maitas (*poduzne*) yra tapatus jau cituotoms 1546 m. „klebono pajamoms“ – 12 pinigėlių „nuo (vežimo) lanko“ (*з дьзу*)⁵⁸. Tai dar kartą leidžia įsitikinti, kad vežlankinė buvo vartojama kaip sinonimas muito rinkimo būdai „nuo vežimo“⁵⁹ ir atmesti ankstesnes tikslios reikšmės paieškas. Matviejus Liubavskis manė, kad šis maitas buvo renkamas nuo tuščių vežimų, važiuojančių į turgų pirkinių⁶⁰. Tokiai reikšmei pagrįstai prieštaravo Mitrofanas Dovnar-Zapolskis, nors vėlgi, jai priskyrė labai konkretų turinį. Jo nuomone – tai turgaus maitas nuo vežimo su druska ir javais, miltais⁶¹. Matyt, jis pažodžiui interpretavo Kijevo pilies 1552 m. revizijos duomenis⁶². Tiesa, kartais vežlankinės buvo turgaus institucijos ir jo turgapinių sudėtinė dalis. Miesteliuose turgapinius dažniausiai sudarydavo „matavimo“ (*pomierne*), „turgaus“ (*targove*) arba „mėsos“ (*мясное*), „svėrimo“ (*вазце*) ir minėtos vežlankinės (*paduzne*) rinkliavos⁶³. Šiuo atveju turgaus vežlankinės esminis skirtumas nuo to paties pavadinimo rinkliavos Pasvalyje yra tai, kad ji buvo priklausoma nuo turgaus funkcionavimo laiko. Mūsų atveju jokio trukmės

⁵⁸ Kaunas, 1546-02-17, in: *VUB RS*, f. 214, b. 165.

⁵⁹ Konstantinas Avižonis, „Lietuvos istorijos terminų žodynas“, in: Konstantinas Avižonis, *Rinktiniai raštai*, t. 2, redagavo Angelė Avižonienė, Rapolas Krasauskas, Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1978, p. 385: „maitas už pravažiuojantį vežimą“. Tokiu būdu Antano Igno Veryhos-Darevskio pasiūlymas lietuviškai šią rinkliavą vadinti „vežlankine“ visai pateisinamas; žr. Antanas Ignas Veryha-Darevskis, „Lietuvos mokesčiai XV–XVI amž.“, in: *Lietuvos universiteto Teisių fakulteto darbai*, Kaunas, 1929, t. V, kn. 5, p. 31.

⁶⁰ *Областное деление и местное управление Литовско-Русского государства ко времени издания первого Литовского Статута: Исторические очерки Матвея Любавскаго*, Москва: Университетская Типография, 1892, p. 505.

⁶¹ Мітрафан Доўнар-Запольскі, *op. cit.*, p. 347.

⁶² *Торгівя на Україні, XIV–середина XVII століття: Волинь і Наддніпрянина*, автори передмови Микола Котляр, Валерій Смолій, упорядники Володимир Кравченко, Наталя Яковенко, автор вступу від упорядників Наталя Яковенко, коментарі підготували Геннадій Боржак, Володимир Кравченко, Олена Сидоренко, Наталя Яковенко, Київ: Наукова Думка, 1990, p. 80, Nr. 57: „Подужьное а обестка и поветщина. Кгды которые чужоволостьцы зъ заполя або отъкуль кольвекъ привозять на торыгъ муку, соль, жито або якое кольвекъ збожъе, даюь на замокъ подужьного отъ воза по польтора гроша, а обестки по грошу, а отъ меду отъ кади кождое отъ века повестницы по грошу“.

⁶³ Stanisław Alexandrowicz, „Miasteczka Białorusi i Litwy jako ośrodki handlu w XVI i w połowie XVII wieku“, [1961], in: Stanisław Alexandrowicz, *Studia z dziejów miasteczek Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2011, p. 171 (išn. Nr. 87), 173.

apribojimo nėra. Pasvalio dvaro pajamų apyskaitoje 1550–1551 m. turgaus pajamos yra aiškiai atskirtos nuo muitinės vežlankinės. Išliko atskiras Pasvalio turgaus kiekvienos 1551 m. savaitės ketvirtadienio pajamų registras, LDK mastu unikalus šaltinis. Eugenijus Saviščevas detalai išanalizavo šį labai retą šaltinį⁶⁴.

Kadangi vežlankinės objektas yra vežimas, tad akivaizdu kad tai yra sausumos maitas. Žinomas ir jo tarifas – 12 pinigėlių nuo vežimo. Įdomi 12 pinigėlių maito paralelė su tokio pat dydžio standartiniu „senu“ vandens maitu nuo plausto Vilniaus miestiečių plukdomai medienai Neries ir Žeimenos upėse⁶⁵. Erazmas pagal savo pareigas turėjo gerai išmanyti vietinius apmuitinimo papročius ir pasirinkti „įprastus“ (normalius) savo laiko dydžius ir pavadinimus. O štai vandens maito, renkamo Lėvens ir Mūšos upėse, forma lieka nežinoma, kaip ir motyvas taip plačiai (sausumos ir vandens) suformuluoti maito teisę. Klausimo sprendimo nepalengvina ir sudėtinga bendra sausumos bei vandens maito Pasvalyje apyskaita 1550–1551 m. Pajamų registravimas kažin kodėl buvo padalintas į dvi dalis. Pavyzdžiui, 1551 m. „muitas už prekes ir vežlankinė“ (*мыта от товаров и надужного*) per visus metus davė 18 kapų grašių, 15 grašių ir 7 pinigėlius. „Muitas už pelenus, druską ir iš užsienio“ (*мыта от пелелу, от соли и з рубежом*) per tuos pačius metus davė 23 kapas grašių ir 11,5 grašio⁶⁶. Kodėl vesti atskiri pajamų registrai – neaišku. Gal pirmu atveju maitas buvo apskaičiuotas pagal vežimus, o antruoju – pagal statines? Pirmu atveju būtų sausumos maitas, o antruoju – vandens? Tačiau taip manyti neturime tvirto pagrindo. Cituotoje 1550–1551 m. apyskaitoje atskirai minimi pelenai ir druska „iš užsienio“ išties gabenti statinėmis, tačiau jos taip pat sėkmingai galėjo būti transportuojamos ir vežimais.

Aiškesnė vežlankinės prigimtis leidžia teigti, kad 1551 m. per Pasvalį į abi puses pervaziavo 913 arklių vežimų su prekėmis. Skaičiuojant, kad 1 grašis lygus 10 pinigėlių, o viena kapa lygi 60 grašių, tad kapą sudarytų 600 pinigėlių. Šį skaičių padauginus iš 18 kapų ir pridėjus 15 grašių su 7 pinigėliais, gautą sumą padalinus iš 12 pinigėlių ($18 \times 600 + 157 \div 12 = 913$), per metus išeina 913 vežimų. Taigi per dieną Pasvalį kirsdavo vidutiniškai po 2,5 vežimo su prekėmis. Deja, neturint detalių Pasvalio muitinės renka-

⁶⁴ Pasvalio turgaus registras, 1551 m., in: *VUB RS*, f. 77, b. 28, l. 1–7v; Eugenijus Saviščevas, „XVI a. vidurio Lietuvos miestelio rinka“, p. 255–264.

⁶⁵ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 19 (1535–1537). Užrašymų knyga 19*, parengė Darius Viliamas, Vilnius: LII leidykla, 2009, p. 153–154, Nr. 143 (1536-05-18).

⁶⁶ Pasvalio inventorių, 1550–1551 m., in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 14734, l. 11–11v.

mo maito nuostatų, nieko negalima pasakyti apie vandens maitą. Vandens maito atveju nežinomas lieka ir judėjimo mastas didesnėje Mūšoje ir daug mažesniame Lėvenyje, skirtingai nuo minėtos sausumos vežlankinės⁶⁷. Lieka tik kelios bendros pastabos. Pirma, privačios Pasvalio maitinės kontrolė apėmė ir Mūšos bei Lėvens upes. Verta pridurti, kad Mūšos ir Lėvens upių kontrolę turėjo palengvinti Pasvalio klebonijos dvaro žemėvalda. Pagrindinis žemėvaldos masyvas buvo ant dešiniojo Lėvens ir Svalios upės krantų su nedideliu Čečevicos žemės anklavu kairiajame Lėvens krante, kur formavosi ankstyvasis užupis⁶⁸. Daug didesnė Mūšos upė nebuvo dažnas svečias Pasvalio dvaro jurisdikcijoje sudarytuose žemių pirkimo ir pardavimo ar dovanojimo dokumentuose, bet tų lopinėlių turėjo pakakti priėjimui prie upės ir jos kontrolei⁶⁹. Antra, 1547 m. buvo numatytas Žemaitijai medienos sandėlis (sankrova) Saločiuose ant Mūšos upės, kas rodytų pakankamą medienos plukdymo upe lygį tokiai statybai⁷⁰.

Aptariamoje 1549 m. privilegijoje prie „senos“ teisės rinkti „laisvą sausumos ir vandens maitą ir vežlankinę“ valdovas pridėjo teisę pirkliaus, kurie norės aplenksti „įprastą kelią“ (*viam solitam*) per Pasvalį, „sulaikyti pagal maitinių teises ir papročius, skirtus prieš maitių nemokančius“ (*detinendi secundum iura et consuetudines contra transgressores teloneorum*)⁷¹. Rusėniškos „pramuitinės“ (*промыто*) teisinio instituto vertimo į lotynų kalbą formuluotės nepasizymėjo aiškumu, nes reikėjo išreikšti ir pramuitinę kaip pirkliaus „nusikaltimą“ – maitinės apėjimą „naujais keliais“ nemoquant maito, ir pramuitinę kaip sankciją už nusikaltimą, dažniausiai prekių

⁶⁷ Bendras Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės hidrografinis tinklas aptartas: Juozas Petruelis, „Lietuvos istorinės vandens kelių geografijos ir kartografinės medžiagos klausimu (XIV–XVI a.)“, in: *Geodezijos darbai*, Vilnius, 1964, t. 2, p. 137–176.

⁶⁸ Algimantas Miškinis, *op. cit.*, p. 20.

⁶⁹ Pasvalio klebonui Erazmui už 60 kapų grašių sumą jo pavaldiniai Pasvalio miestelėnai pardavė žemę prie Svirupio ir Mūšos upių, Kaunas, 1544-06-09, in: *LMAVB RS*, f. 1, b. 548.

⁷⁰ Книга Посольская Метрики Великаго княжества Литовскаго, содержащая в себе дипломатические сношения Литвы в государственование короля Сигизмунда Августа (с 1545 по 1572) издана, по поручению Императорскаго Московскаго общества истории и древностей российских, кн. Михаилом Оболенским и проф. Игнатием Даниловичем, Москва: в Университетской Типографии, 1843, t. 1, p. 36–39, Nr. 27.

⁷¹ Lietuvos didysis kunigaikštis Žygimantas Augustas, prašomas Protasevičiaus Lucko vyskupo, patvirtina Aleksandro ir Žygimanto Senojo privilegijas, duotas Pasvalio bažnyčiai, atstato jos valdų ankstesnes ribas (gražina Viburiska žeme) ir leidžia rinkti vežlankinės (*paduzne*) maitą bei sulaikyti pirkliaus, mėginančius aplenksti kelią per Pasvalį, Krokuva, 1549-03-26, in: *LMAVB RS*, f. 6, b. 193.

atėmimą⁷². Privačių LDK muitinių kontekste tai ypatinga privilegija. Įprastai „privačių“ muitų rinkimo teisių suteiktyse pabrėžiama pirklių laisvė netrukdomai apeiti, jei turi galimybę, privilegijuotąją komunikaciją, ar tai būtų keltas, tiltas, ar pylimas. Konkrečiai tai išreiškė laisvė naudotis vasaros laiku brasta, žiemą – ledu⁷³. Privalomo kelio institucija buvo valdovo muitinių ir didesnių miestų (sankrovos teisė) prerogatyva⁷⁴, nekalbant apie išskirtinę teisę bausti privačią muitinę aplenkiančius pirklius. Nors turtingoje LDK muitų ir muitinių praktikoje būta ir tokių pirklių baudymo atvejų. Ldk Žygimantas Senasis buvo nurodęs (1527-03-24) Vilniaus ir Naugarduko miestiečiams, kad jie turės privalomai naudotis Alberto Goštauto, Vilniaus vaivados, sutvarkytu „senuoju keliu“ per jo mūrinį dvarą Geranainyse vietoj tuo metu jų naudoto „naujo vieškelio“. Kaip skelbė valdovo dokumentas, tas kelias vaivados pastangomis tapo ir artimesnis, ir geresnis. Greta to pažymėjo, kad Goštautui suteikta teisė visus pirklius, kurie nesinaudos tuo keliu vykdami iš Naugarduko į Vilnių ar atvirksčiai, „sulaikyti ir prekes atimti“⁷⁵. Tačiau kad tai buvo daroma pagal muitinės papročius, neminima.

Privačios muitinės pramuitinės teisės „kaip valdovo muitinių“ išimtinumą gerai atskleidžia unikalus galingųjų kunigaikščių Ostrogiškių tėvonijos Ostrogo muitinės kazusas XVI a. pirmoje pusėje. Ostrogo muitinė ir pramuitinės teisė joje jau minėtos Ldk Kazimiero Jogailaičio (1440–1492) laikais⁷⁶, kas muitų regalijos požiūriu būtų tvirtas pagrindas tokios teisės teisėtumui. Tačiau nepaisant viso savo politinio svorio, kunigaikščiai Ostrogiškiai XVI a. pirmoje pusėje privalėjo dėl „muitinės kaip pas valdovą“ ir „pramuitinės kaip valdovo muitinių“ (*transgressionibus, id est promyta, secundum consuetudinem capitalis thelonei*) Ostrogo pilyje kovoti visais teisėtais

⁷² Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 25 (1387–1546). Užrašymų knyga 25, parengė Darius Antanavičius, Algirdas Baliulis, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998, p. 296, Nr. 245: „et transgressionibus, id est promyta, secundum consuetudinem capitalis thelonei [...]“. Tai tikrai ne mokeskis už muitinės pervaziavimą, kaip mano parengėjas (*Ibid.*, išn. Nr. 7).

⁷³ Laimontas Karalius, „Privatūs muitai XVI a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje“, p. 263–276.

⁷⁴ Ši institucija pilniau aptarta: Laimontas Karalius, „Upių keltų rinkliavos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės muitų sistemoje XVI a. I pusėje“, in: *Mūsų praeitis*, Vilnius, 1999, Nr. 6, p. 3–22.

⁷⁵ Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 14, p. 360–361, Nr. 849.

⁷⁶ Laimontas Karalius, „Kam reikalingos valdovų privilegijos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje?“, p. 63–90.

ir neteisėtai būdais⁷⁷. Jei žymiajam kunigaikščiui Konstantinui Ivanovičiui Ostrogiškiui (+1530) buvo leista išplėtoti Ostrogo muitinę „kaip pas valdovą“, tai po jo mirties iš palikuonių šis statusas buvo atimtas. Griežtai priminta apie išimtinę muitų regalijos valdovo teisę ir gerokai apkarpytos tos muitinės teisės bei rinkliavos⁷⁸.

Atkreipkime dėmesį, kad savo formuluote Ostrogiškių dokumentuose pramuitinės teisė beveik tapati Pasvalio muitinės atvejui. Todėl tokios plačios ir nekvestionuojamos išimtinės pramuitinės teisės suteikimo Pasvalio muitinei motyvai lieka neaiškūs. Galbūt šiuo atveju pasireiškė ankstesnės Erazmo „valdoviškos“ muitinės teisinė inercija. Arba tai buvo valdovo malonės privilegijuotai Katalikų Bažnyčiai LDK apraiška. Tai liudytų Lietuvos didikų kunigaikščių viražai, kai nenorint sumažinti „bažnyčios pajamų“, buvo suspenduojamos jų pačių išduotos LDK miestiečiams imunitinės laisvės nuo valdovo muitų mokėjimo valstybėje. Laisvės nuo muitų privilegijos negarantavo tokios teisės Katalikų Bažnyčios renkamų muitų atžvilgiu: *а старыхъ звечныхъ мытъ церковныхъ никому есмо неоднуцали [...]*⁷⁹. Viena, kuo ši privilegijuota pramuitinės „kaip pas valdovą“ teisė mums praverčia, yra tai, kad ji leidžia daryti prielaidą, jog teisiniu požiūriu Pasvalio muitinėje tarp ankstesnio Erazmo ir vėlesnio Protasevičiaus valdymo laikotarpių nėra didelio teisinio skirtumo. Galbūt Erazmas turėjo didesnes galimybes naudotis valdovo Kauno muitininko vardu ir tos muitinės pirklių judėjimo kontrolės resursais užtikrinant Pasvalio muitinės pajamas, tačiau 1550–1551 m. muitinės pajamų apyskaita galima pasinaudoti apytikrio vaizdo susidarymui apie ankstesnę jos būseną ir pajamingumą.

Kita vertus, kažin ar aukščiau aptartos pramuitinės teisės labai reikėjo Pasvalio muitinei. Po kelerių metų, po 1549 m. privilegijos suteikimo Kauno muitininkai Kunccevičius ir naujas jo kolega Ulrichas Hozijus „nuolančiai prašydami“ siuntė savo nedatuotą laišką neįvardytam Lucko vyskupo

⁷⁷ Tokios pretenzijos buvo suformuluotos 1539 m. kunigaikščio Iļjos Ostrogiškio testamente (*Lietuvos Metrika. knyga Nr. 25*, p. 296, Nr. 245).

⁷⁸ Лариса Жеребцова, „Суперечка між Острозькими та Заславськими з приводу острозького мита“, in: *Історія торгівлі, податків та мита, Дніпропетровськ*, 2010, Nr. 2 (2), p. 73–80.

⁷⁹ Vilniaus kapitulos Strešyno dvare rinkto muito patvirtinimas, Vilnius, 1529-10-06, in: *Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографическою комиссией*, t. 1: 1361–1598, Санктпетербург: Типография Эдуарда Праца, 1863, p. 75, Nr. 90.

(iki 1556) Protasevičiaus Pasvalio vietininkui, prašydami suteikti informaciją ir pagalbą dviems jų siunčiamiems tarnybininkams saugoti prekybos kelių per Pasvalio miestelį iš Žemaitijos į Livoniją ir iš Livonijos, ir gaudyti Kauno muitinėje valdovo maito nemokėjusius pirklius⁸⁰. Ši žinutė parodo gerą geografinę Pasvalio miestelio poziciją kaip prekybos kelių sankirtos punktą kelionei į Livoniją ir iš jos. Pridėkime dar Mūšos ir Lėvens upių kliūtį sausumos transportui. Kaip minėta, Erazmas 1536 m. kaip Kauno muitininkas dėjo nemažai pastangų Pamūšio regiono kontrolei. Be to, pirklius ir muitininkus turėjo vilioti ir Pasvalio miestelio siūloma karčiamų ir turgaus infrastruktūra, teikiamos svarbios saugumo ir pastovio paslaugos. Ir, kas gal svarbiau, sudarytos lengvesnės maisto įsigijimo sąlygos. Natūrinio ūkio sąlygomis, net ir turint pinigų, valstiečiai ne kažin ką galėdavo pasiūlyti maisto produktų pardavimui. Ldk Aleksandro Jogailaičio išduota fundacine privilegija (1497) Pasvalio parapijinei bažnyčiai buvo apribotas karčiamų steigimas aplink Pasvalio miestelį 3 mylių (apie 24 km) spinduliu⁸¹.

Gaila, kad žinių XVI a. pirmoje pusėje apie 1549 m. privilegijoje minėtą „įprastą kelią“ (*viam solitam*), ar kitaip – „vieškelį“ (*гостиницу*), „didelį kelią“ (*via magna*) per Pasvalį nėra daug⁸². Panaši situacija – nedaug informacijos – yra ir XVI a. pirmos pusės LDK lietuviškųjų žemių prekyboje su Ryga, tiksliau sakant, tai, kas susiję su dabartinės Lietuvos šiaurės regionu⁸³. Kad ir kaip paradoksaliai skambėtų, čia analizuojamos privačios Pasvalio maiti-

⁸⁰ Kaunas, 15??-12-05, in: *LMAVB RS*, f. 21, b. 1371, l. 1. Datavimui svarbus Protasevičiaus Lucko vyskupo titulas (1549–1556).

⁸¹ Darius Antanavičius, „Pasvalio miestelio ir bažnyčios steigimo 1497–1499 m. privilegijos“, p. 16, Nr. 1 (Vilnius, 1497-12-06); plg. vertimą į lietuvių kalbą (*ibid.*, p. 19).

⁸² Apie kelius žyminčius istorijos šaltinių terminus žr. Tomas Čelkis, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kelių evoliucija: Sausumos užvaldymas*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2021, p. 31–39. Ten pat nuoroda tik į vieną XVI a. Pasvalys–Saločiai vieškelį (*ibid.*, p. 192, Nr. 135).

⁸³ Zenonas Ivinskis, „Lietuvos prekybiniai santykiai su užsieniu XVI amžiuje ir jų vaidmuo ano meto Europos prekyboje“, in: *Praeitis*, Vilnius, 1992, t. 3, p. 108–112. Nors išlikusiuose Ivinskio archyvinių paieškų Rygos archyvuose kortelėse įrašyta pastaba apie prekybos su Lietuva informacijos trūkumą, bet tai netrukde jam vėliau įteiktame straipsnyje (1941) teigti, kad „[n]ors dar neturime daug tikslų žinių iš XVI a., tačiau matyti, kad ir šiaurinės etnografinės lietuvių sritys nuolat prekiavo su Ryga“ (*ibid.*, p. 112). Tai kontrastuoja, pavyzdžiui, su pastabomis, kurias Ivinskis anksčiau padarė peržiūrėjęs iki 1552 m. Rygos miesto archyvo fondų aprašus: „Iš dokumentų aiškiai matyti: eina stambi prekyba su Rusija–Moscou (Apie Lietuvą tyli!)“ (*Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius*, f. 29, b. 435, l. 130). Taip pat panašias pastabas žr. *Ibid.*, l. 25, 131.

nės faktas ir 1550–1551 m. apyskaitos kol kas yra vieninteliai šios prekybos mastą konkretizuojantys duomenys.

Pasvalio miestelėnai XVI a. pirmos pusės Pasvalio dokumentuose ne dažnai naudojo didžiųjų kelių terminą. Šalia didžiojo kelio (*via magna*) į Vilnių per Anykščius⁸⁴ taip pat fiksuotas „didysis kelias (*великая дорога*) iš Pasvalio į Saločius“⁸⁵. 1582 m. vieškelis iš Vilniaus į Rygą ėjo pro Ukmergę, Upytę, Pasvalį, Saločius (Lietuva), Bauskę, Kiesę, Mintaują, Valmuinę (Latvija), turėdamas atsišakojimą nuo Ukmergės į Svėdasus, Vyžuonas, Alantą, Rokiškį ir Kuoknesę⁸⁶. Per Lėvens upę keltasi brasta, buvusia Pasvalio miestelio centre, visai šalia Pasvalio parapijinės bažnyčios kapinių, o per didesnę Mūšos upę, pagal XVIII a. duomenis, netoli dabartinio Ustukių kaimo ar šalia dabartinio Vaizdžiūnų kaimo (Pasvalio raj.)⁸⁷.

Sudėtingiau interpretuoti Subačiaus „gatvės“ (*улиця*) Pasvalio miestelyje genezę be pradinės „kelio“ pavadinimo fazės. XVI a. pirmoje pusėje minėtos vietovės kaip komunikacinio orientyro miestelėnai nenaudojo, nors pagal geografinę padėtį Subačius turėjo būti susijęs su vieškeliu į Vilnių, ir jis buvo daug arčiau nei Anykščiai. Pirmą kartą „Subačiaus gatvė“ paminėta 1559 m.⁸⁸ Paskutinį kartą Pasvalio inventoriuose Subačiaus gatvė minima 1654 m.⁸⁹, o prieš 1678 m. buvo pervadinta į Biržų (dab. taip pat Biržų)⁹⁰.

⁸⁴ Kelyje tarp Pasvalio ir Vilniaus Anykščių tarpinis punktas matyti iš sutampančių kelio krypties į Vilnių ir Anykščius aprašymų, kur vis išlenda Džiaugštupio upelis; plg. „penes via magna, qua tenditur versus Vilnam et penes fluviolum dictum Dzakschtupis [...]“ (Pasvalys, 1532 m., in: *VUB RS*, f. 214, b. 166/13, l. 1), ir kituose dokumentuose: „viam que transit ad Onykschty et nostrum fluviolum dictum Dzyawschtupis [...]“ (Pasvalys, 1528-03-08, in: *VUB RS*, f. 214, b. 161/5, l. 1; Pasvalys, 1528-03-01, in: *LMAVB RS*, f. 266, b. 374, l. 1).

⁸⁵ [be vietos], 1530-05-01, in: *LMAVB RS*, f. 266, b. 809, l. 1: „на великой дорозе, которая идетъ с Пособля до Солацы [...]“; [be vietos], 1540-02-18, in: *VUB RS*, f. 1 (F 993), b. 4, l. 1-2: „на великой дорозе до Солац едучи [...]“; taip pat žr. Tomas Čelkis, *op. cit.*, p. 192.

⁸⁶ Deimantas Karvelis, *Iš Radvilų giminės istorijos: Biržų kunigaikštystė ir jos visuomenė 1547–1655 metais*, Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, 2015, p. 74.

⁸⁷ Pasvalio parapijos aprašymas, 1784 m., in: *LVIA*, SA 19253, l. 133–144v; publikuota: *Pasvalys Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės laikų dokumentuose*, d. I: *Dokumentų tekstai, 1301–1795*, tekstus parengė Algimantas Krinčius, Krinčinas: Savilaida, 2010 p. 35–44.

⁸⁸ Pasvalys, 1559-04-03, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 14736, l. 1.

⁸⁹ Pasvalio inventorių, 1654 m., in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 14804; publikuota: *Pasvalys*, p. 243–253.

⁹⁰ Pasvalio inventorių, 1678 m., in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 14810, l. 1–8; publikuota: *Pasvalys*, p. 259–270.

Apskritai pirmas Pasvalio gatvės paminėjimas kaip „Vilniaus gatvė“ datuojamas 1552 m.⁹¹; dabar ši gatvė sutampa su dab. Pasvalio miesto pradine Vilniaus gatvės atkarpa.

Tai buvo vieškeliai, didieji keliai, kuriuos žinojo Pasvalio miestelėnai. Apie tuo metu buvusį vieškelį iš Kauno sužinome iš LDK centrinės kanceliarijos dokumentų. Ldk Žygimantas Augustas 1557 m. leido Motiejui Andriejaitiui savo dvaruose Pasvalyje ir Žižmoje turėti laisvas karčiamas. Pasvalyje, nepaisant minėtos Pasvalio bažnyčios turėtos 3 mylių privilegijos, leista įsirengti karčiamą pačiame Pasvalio miestelio centre, Svalios ir Lėvens upių santakoje, prie „didžiojo kelio iš Kauno į Saločius“⁹². Jo trasą dabartinais laikais mena Pasvalio miesto Pumpėnų gatvės pradžia (pagal XVIII a. duomenis)⁹³.

Pasvalio kaip prekybos kelių sankirtos istorijai turėtų būti įdomus dar vienas Pasvalio miestelėnų minimas kelias į Linkuvą⁹⁴. Vietinė reikšmė šis kelias panašus į Pasvalio dokumentuose minimą kelią iš Pasvalio į Biržus⁹⁵, tačiau su viena išlyga – Linkuva XVI a. pirmoje pusėje stovėjo ant vieškelio į Rygą⁹⁶. XVIII a. duomenimis kelias į Linkuvą iš pradžių sutapo su keliu į Kauną Pumpėnų gatve⁹⁷.

Aptarus teisinę ir organizacinę (geografinę) Pasvalio muitinės infrastruktūrą, reiktų pereiti prie pagrindinio klausimo, ką gi ji davė Pasvalio ūkiui. Kalbant apie praktines Pasvalio ūkio pajamingumo pagerinimo (*mellioratio terrae*) privačia muitine pasekmes, atkreiptinas dėmesys į muitinės pajamų dalį bendroje Pasvalio klebono pajamų struktūroje. Jau minėta,

⁹¹ Pasvalys, 1552 m., in: *VUB RS*, f. 214, b. 166/2, l. 1.

⁹² Pasvalys, 1557-09-08, in: *РГАДА*, f. 389, ap. 1, d. 1–2, b. 38, l. 78v–79.

⁹³ Pasvalio parapijos aprašymas, 1784 m., in: *LVIA*, SA 19253, l. 133–144v; publikuota: *Pasvalys*, p. 35–44.

⁹⁴ Pasvalys, 1526-09-29, in: *VUB RS*, f. 214, b. 161/2, l. 1: „jacentem in via que tendit ad Lynkowo [...]“; Pasvalys, 1527-09-30, in: *Lietuvos nacionalinio muziejaus Istorijos skyrius, Senosios raštijos rinkiniai*, R–829, ir nuo originalo lotynų kalba padarytas Jablonskio XX a. nuorašas saugomas, in: *LMAVB RS*, f. 256, b. 3042: „via que tendit ad Lynkowo [...]“.

⁹⁵ Nuorašais išlikę dokumentai: 1) Pasvalys, 1527-09-29, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 203, p. 52–53 (l. 27v–28) (XVII a. pradžia); *РГАДА*, f. 389, ap. 1, d. 1–2, b. 115, l. 161v–162 (inserteras 1642 m. privilegijoje): „penes viam que aequitatur ex Posvole ad Birsie [...]“; 2) XX a. Jablonskio nuorašas iš neišlikusio rusėniško originalo, Pasvalys, 1542-08-23, in: *LMAVB RS*, f. 256, b. 1731, l. 75: „через дорогу биржанскую [...]“.

⁹⁶ Algimantas Miškinis, Žeimelis: *Istorija ir architektūra*, (Žiemgalos krašto praeitis, 3), Kaunas: „Žiemgalos“ leidykla, 2000, p. 12.

⁹⁷ Pasvalio parapijos aprašymas, 1784 m., in: *LVIA*, SA 19253, l. 133–144v; publikuota: *Pasvalys*, p. 35–44.

kad Pasvalio muitinės 1551 m. pajamos nuo vežlankinės ir muito už prekes sudarė 18 kapų grašių, 15 grašių ir 7 pinigėlius, o muitas už pelenus, už druską iš užsienio atnešė 23 kapas grašių ir 41 grašių pajamų. Vadinasi, bendra muito suma buvo virš 41 kapos grašių per metus⁹⁸. Iš viso pajamų tais metais gauta 203 kapos grašių, 7,5 grašio ir 2,5 pinigėlio. Pasvalio klebonija buvo viena turtingesnių parapijų Vilniaus vyskupijos mastu⁹⁹. Muitinės pajamos buvo antroje vietoje po pajamų iš Pasvalio karčiamų (*от меду, от нива и от горелки*), kurios sudarė 82 kapas grašių. Kadangi mokestis buvo 1 kapa grašių nuo karčiamos dydžio, tai skaičiuojama, kad Pasvalio miestelyje galėjo būti virš 82 namų. Trečioje vietoje buvo miestelėnų mokestis nuo žagrių – 24 kapos grašių ir 15 grašių (nuo arklių dar 2 kapos grašių ir 12 grašių); ketvirtoje vietoje buvo turgaus pajamos – 16 kapų grašių, 18 grašių ir 17,5 pinigėlio¹⁰⁰. Bendroje klebonijos pajamų struktūroje muitinės pajamos užėmė reikšmingą 20% dalį. Suprantama, šis dydis žymi dalį pajamų pinigais bendroje struktūroje. Neįvertinama natūrinio ūkio svarba tais laikais – be piniginių pajamų Pasvalio klebonija su miesteliu ir dvaru buvo įvairių maisto produktų šaltinis. Kai kas buvo tiesiog suvartojama vietoje (Pasvalyje) arba miestelėnų ir valstiečių pastočių pagalba nugabenama į kitas Pasvalio klebonų rezidavimo vietas.

Kol kas dar neteko aptikti kito panašaus atvejo LDK valdų ūkį liečiančioje istoriografijoje su tokia žymia muitinės pajamų dalimi. Jau minėto Ostrogo atveju irgi galėjo būti surenkamos nemažos sumos, ką rodo įvairios muitinės atpirkimo sumos (80 kapų grašių per metus¹⁰¹ ar mažiau nei 200 kapų grašių per metus¹⁰²), bet tai buvo ne faktinės Ostrogo muitinės

⁹⁸ Pasvalio inventorius, 1550–1551 m., in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 14734, l. 11–11v.

⁹⁹ Jerzy Ochmański, *Biskupstwo wileńskie w średniowieczu: Ustrój i uposażenie*, (*Historia*, Nr. 55), Poznań: Wydawnictwo Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 1972, p. 106.

¹⁰⁰ Pasvalio inventorius, 1550–1551 m., in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 14734, l. 11–12v.

¹⁰¹ Kunigaikštis Konstantinas Ivanovičius Ostrogiškis už pusę 5 metų Ostrogo muitinės pajamų sumokėjo 200 kapų grašių bendravaldei kunigaikštieni Anai Jurijaus Zaslavskai, 1509-09-01, in: *Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie*, t. 3: 1432–1534, wydane przez Bronisława Gorczaka konserwatora tegoż archiwa, Lwów: Drukarnia Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1890, p. 67, Nr. 95. Remiantis šia suma, galima skaičiuoti bendras 80 kapų grašių metines pajamas.

¹⁰² Kunigaikštis Kuzma Zaslavskis pardavė savo pusę Ostrogo muitinės pajamų Lietuvos didžiajai kunigaikštieni Sforcai už metinę 100 kapų grašių sumą, – kas būtų viršaus, atitektų jai, 1539 m., in: *Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie*, t. 4: 1535–1547, wydane przez Bronisława Gorczaka konserwatora tegoż archiwa, Lwów: Drukarnia Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1890, p. 229–231, Nr. 176. Taigi skaičiuota,

pajamos. Šiuo atveju nežinomos ir bendros milžiniškų Ostrogiškių valdų pajamos. Pagal 1528 m. duomenis, turimų tarnybų skaičiumi kunigaikščiui Ostrogiškiui Voluinėje niekas negalėjo prilygti – jis išsipareigojo išrengti 426 arklius¹⁰³.

Įdomesni ir labiau vertingi būtų palyginimai su Vilniaus kapitulos Strešyno dvaro muitinės atveju. Privati Strešyno muitinė stovėjo prie Dnipro upės ir kontroliavo prekybos srautus šia upe. Kaip ir Pasvalio muitinė, ji buvo pasienio zonoje, nors prekybos sąlygas su Maskvos Didžiąja Kunigaikštyste kažin ar galima lyginti su Livonijos Ordinu. Teisę rinkti muitus pagal seną tarifą (*taxa*) Strešyne Vilniaus kapitula galėjo turėti nuo XIV a. pabaigos, nors raštu privilegiją patvirtino Ldk Aleksandras Jogailaitis XVI a. pradžioje¹⁰⁴.

Strešyno muitinė turėjo savo „seną muitą“ (*мыто звыклое стародавнее*) už „prekes, vežamas sausumos ir vandens keliais“. Ši formuluotė panaši į Pasvalio „sausumos ir vandens muitą“, bet skirtingai specialūs nuostatai (*taxa*) buvo pritaikyti tik upės transportui: nuo komiagos su prekėmis reikėjo mokėti 30 grašių, nuo mažesnės 8 sieksnių komiagos – 15 grašių, nuo plausto – 12 grašių, nuo valtės – 6 grašiai¹⁰⁵. Kijevo pirkliais, turintiems laisvę nuo visų LDK mūtų, valdovui pritarus kaip kompromisas buvo nustatytas per pusę mažesnis tarifas¹⁰⁶. Deja, kalbant apie pačias muitinės pajamas, Ochmańskiui buvo žinoma tik 1541 m. bendra su Strešyno karčiamomis nuomos suma – 25 kapos grašių¹⁰⁷. Todėl pagal šią sumą sunku spręsti apie muitinės reikšmę dvaro pajamų struktūroje. Informacijos stoka,

kad metinės pajamos yra virš 200 kapų grašių, bet, kaip praktikoje pasirodė vėliau, Sforcos patikėtiniai patirdavo tik nuostolius. Tai reiškia, kad pusė Ostrogo muitinės pajamų neviršijo 100 kapų grašių ir teisė rinkti muitą Ostroge buvo gražinta (1543-05-25) atgal tam pačiam kunigaikščiui Kuzmai Zaslavskiui (*Lietuvos Metrika (1540–1543)*, p. 238–239, Nr. 271).

¹⁰³ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 523 (1528 m.). Viešųjų reikalų knyga 1*, parengė Algirdas Baliulis, Artūras Dubonis, Vilnius: LII leidykla, 2006, p. 22.

¹⁰⁴ *Kodeks dyplomatyczny katedry*, p. 550–553, Nr. 469 (1500-06-03); Jerzy Ochmański, *Powstanie i rozwój latyfundiów biskupstwa wileńskiego (1387–1550): Ze studiów nad rozwojem wielkiej własności na Litwie i Białorusi w średniowieczu*, (*Historia*, Nr. 13), Poznań: Wydawnictwo Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 1963, p. 42–44, 112, 124, 144–145; taip pat žr. Vilniaus kapitulos Strešyno dvare rinkto muto patvirtinimas, Vilnius, 1529-10-06, in: *Акты*, p. 75, Nr. 90.

¹⁰⁵ „Senojo muto“ tarifas žinomas iš Vilniaus kapitulos XVI a. antros pusės teisminių ginčų su Bychovo miesto pirkliais, 1576-09-03, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 17264, l. 2–3.

¹⁰⁶ *Торговля на Украині*, p. 87–88, Nr. 60 (1558-05-18).

¹⁰⁷ Jerzy Ochmański, *op. cit.*, p. 145.

matyt, nulėmė ir bendras Ochmanskio išvadas apie Vilniaus kapitulos bažnyčių pajamų struktūrą, kurioje pajamos iš muitinių užėmė išties kurioziškus 0,5%!¹⁰⁸ Kad ir kaip būtų, šio skaičiaus nedera ignoruoti. Atsižvelgiant į labai mažą muitinių procentinę dalį pajamose, išryškėja ypatingas Pasvalio muitinės pajamų dalies (20%) atvejis bendroje pajamų struktūroje. Kaip jau minėta pradžioje, Pasvalio klebonijos 1551 m. pajamas Jablonskis panaudojo „feodalinių pajamų didėjimui iš miestų ir miestelių prekybos“ LDK XVI a. antroje pusėje iliustruoti. Remiantis aukščiau pateiktais faktais, galima teigti, kad kaip iliustraciją naudojant Pasvalio atvejį, dėl duomenų unikalumo reikalingos tam tikros išlygos.

Vietoje išvadų. Istoriniai duomenys apie muitinę yra fragmentiški ir turėtų būti aišku, kad pagrindinė tezė apie Erazmo savavališkai įkurtą privačią muitinę Pasvalyje yra paremta netiesioginiais įrodymais. Todėl svarbu pabrėžti, kad tezės įtikinamumą lemia pateiktų argumentų visuma, o ne kuris nors vienas atskiras. Vertinant kiekvieną argumentą atskirai, jų pagrindimas nėra vienareikšmis. Reikia atsižvelgti į tai, kad straipsnyje naudotos kontekstinės žinios apie to meto LDK muitinių organizaciją, teisę, papročius ir tendencijas neturi paskutiniųjų tiesų statuso. Tačiau iš pateiktų duomenų turėtų būti aišku, kad sėkmingai funkcionuojanti privati muitinė ir iš jos gautos nemažos pajamos nebuvo įprastas to meto, XVI a. pirmos pusės, valdų pagerinimo (*melioratio*) būdas. Turėjo būti ir išskirtinės sąlygos, pavyzdžiui, Pasvalio klebono ir Kauno muitininko pareigų sutapimas viename asmenyje. Taip pat gera Pasvalio geografinė padėtis prie į Livoniją vedančių vieškelių ir upių; be abejo, ir geras administravimas.

Pagal 1536 m. paskyrimo muitininkais raštus metinis vadovo atlyginimas už darbą miestiečiui Kauno muitininkui Erazmui turėjo siekti 8 kapas grašių per metus. Pasvalio muitinė, atsižvelgiant į kintančią prekybos su Livonija konjunkturą, Pasvalio klebonui Erazmui galėjo atnešti kartais ir penkis kartus (41 kapa grašių 1551 m.) didesnes pajamas.

Atkreiptinas dėmesys į tęstinę Pasvalio klebonų politiką Pasvalio muitinės atžvilgiu. Kito Pasvalio klebono (1546–1579), Lucko vyskupo (1549–1556) ir Vilniaus vyskupo (1556–1579) Protasevičiaus pastangomis 1549 m. ne tik galutinai raštiškai buvo įteisinta muitinė, bet ir užtikrintas sėkmingas jos administravimas bei nemažos klebonijos pajamos jos dėka.

¹⁰⁸ *Ibid.*, p. 148–149.

ESTABLISHMENT AND FUNCTIONING OF THE 'PRIVATE'
CUSTOMS OF PASVALYS IN THE FIRST HALF OF THE
SIXTEENTH CENTURY

Summary

The article defends the thesis that the right of the priests of the Church of John the Baptist of Pasvalys to collect customs duties in Pasvalys from the merchants travelling to or from Livonia, which is mentioned in the historical sources of the first half of the sixteenth century, was arbitrarily established by Erazmas (+1545/1546), son of Eustachius, the priest of Pasvalys (1524–1544) and a customs officer of Kaunas (1530–1544). The reasoning is based on circumstantial evidence, the data are scanty and fragmentary, but the totality of the evidence should support the thesis. The key arguments for justification of this thesis are the following: (1) documents from 1531–1534 contain records of a special officer of the priest of Pasvalys, the 'Pasvalys customs officer', and (2) after Erazmas's death in 1546, there survived the orders of the customs officers of Kaunas to their officers to (no longer) interfere in the affairs of the customs duty collected in Pasvalys and in the deceased 'parson's income'. It should be noted that Pasvalys (the town was founded in 1497, the parish in 1498) was located within the jurisdiction of the Kaunas customs and was situated at a convenient intersection of trade routes to and from Livonia; it could have been used for the interests of the Kaunas customs and for guarding the border with Livonia.

Valerijonas Protasevičius (1505–1579), another priest of Pasvalys (1546–1579), the bishop of Lutsk (1549–1576), and then of Vilnius (1556–1576), also made a considerable effort to confirm the legality of the private customs in Pasvalys by means of the privileges of the Lithuanian grand dukes (1549). The surviving revenue registers of the Pasvalys parish during his rule (1551) point to a considerable customs revenue that amounted to 20% of the total amount of the cash revenue of the parish. In historiography, these exceptional data have been used to illustrate the increase in trade revenue in the Grand Duchy of Lithuania in the mid-sixteenth century.